

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЗВО «УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ»
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ
Кафедра педагогіки, психології та менеджменту

ДОПУЩЕНО ДО ЗАХИСТУ

завідувач кафедри ПП та М

Юлія Герасименко

(підпис)

« 12 » травня

2025 р.

(дата)

**«ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВЗАЄМИН В
СУЧАСНИХ СІМ'ЯХ»**

**Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня «магістр»**

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність: 053 Психологія

Освітньо-професійна програма «Психологія»

Здобувач вищої освіти
групи ПС-23-11-ЗМ

СТЕПЕНКО Оксана Ростиславівна

(підпис)

Науковий керівник:
доктор психологічних наук,
доцентка

КЛОЧКО Алла Олексіївна

(підпис)

Біла Церква 2025

Протокол аналізу звіту подібності

Заявляю, що я ознайомився (-лась) з Повним звітом подібності, який був згенерований Системою виявлення і запобігання щодо роботи:

Автор: Степенко Оксана Ростиславівна, група ПС-23-11-ЗМ

Назва: Психологічні засади батьківсько-дитячих взаємин в сучасних сім'ях

Керівник: Клочко Алла Олексіївна

Підрозділ: кафедра педагогіки, психології та менеджменту

Коефіцієнт подібності 1:5.6%

Мікропробіли: 2

Заміна букв: 0

Інтервали: 0

Після аналізу Звіту подібності констатую наступне:

☒ Запозичення, виявлені в роботі є законними і не є плагіатом. Рівень подібності не перевищує допустимої межі. Таким чином робота незалежна і приймається.

☐ Запозичення не є плагіатом, але перевищено граничне значення рівня подібностей. Таким чином робота повертається на доопрацювання.

☐ Виявлено запозичення і плагіат або навмисні текстові спотворення (маніпуляції), як передбачувані спроби укриття плагіату, які роблять роботу невідповідною вимогам законодавства (Ст. 26. ЗУ Про фахову передвищу освіту, пункт 3.1, Ст. 42. ЗУ Про освіту) та вимог НАЗЯВО (Критерій 5), а також кодексу етики і процедурам. Таким чином робота не приймається.

Висновок:

Кваліфікаційна робота Степенко О.Р. має високий рівень оригінальності академічного тексту, містить результати власних досліджень. Використання її результатів і текстів інших авторів мають посилатися на відповідне джерело

Дата 07.05.2025р.

Відповідальний за антиплагіатну технічну експертизу у Білоцерківському інституті неперервної професійної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»
НАПН України:

Підпис

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЗВО «УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ»
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ
ОСВІТИ**

Кафедра педагогіки, психології та менеджменту
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

д.е.н., доц. Герасименко Ю.М.

« 3 » ліста 20__ року

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ**

Степенко Оксані Ростиславівні

1. Тема роботи Психологічні засади батьківсько-дитячих взаємин в сучасних сім'ях
керівник роботи Клочко А.О. д.псих.н., доцентка, затверджені наказом БІНПО від «03» січня 2025 року №01-06/03.
2. Строк подання студентом роботи «02» травня 2025 р.
3. Вихідні дані до роботи наукові праці, публікації в актуальних періодичних виданнях та веб ресурсах, монографії вітчизняних та зарубіжних вчених з досліджуваних питань, власні спостереження, анкетування та тестування.
4. Перелік питань, які потрібно розробити:
Кваліфікаційна робота магістра складається з основної частини і додаткової. Основна частина містить такі структурні елементи: вступ, сутність (3 розділи – теоретичний, діагностичний, корекційний), загальні висновки, список використаних джерел, додатки.

Розділ 1. Тееоретичні засади батьківсько-дитячих взаємин в сучасних сім'ях – складається з 3-х підрозділів: 1.1. Поняття та сутність батьківсько-дитячих взаємин; 1.2. Психологічні факори, що впливають на батьківсько-дитячі взаємини; 1.3. Батьківсько-дитячі взаємини як провідний чинник розвитку особистості дитини.

Розділ 2. Емпіричне дослідження психологічних батьківсько-дитячих взаємин в сучасних сім'ях – складається з 3-х підрозділів: 2.1. Методи дослідження батьківсько-дитячих взаємин в сучасних сім'ях; 2.2. Діагностика батьківсько-дитячих взаємин в сучасних сім'ях; 2.3. Аналіз та інтерпритація отриманих результатів.

Розділ 3. Корекційна програма для покращення батьківсько-дитячих взаємин в сучасних сім'ях – складається з 3-х підрозділів: 3.1. Психологічний супровід у процесі гармонізації стосунків; 3.2. Програма корекції батьківсько-дитячих взаємин; 3.3. Практичні рекомендації для батьків щодо зміцнення емоційного зв'язку з дітьми.

5. Консультанти розділів роботи

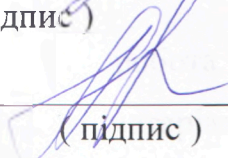
Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	Ключко А.О., професор кафедри педагогіки, психології та менеджменту, доцентка, доктор психологічних наук	03.01.2025 р.	03.01.2025 р.
2	Ключко А.О., професор кафедри педагогіки, психології та менеджменту, доцентка, доктор психологічних наук	10.02.2025 р.	10.02.2025 р.
3	Ключко А. О., професор кафедри педагогіки, психології та менеджменту, доцентка, доктор психологічних наук	17.03.2025 р.	17.03.2025 р.

6. Дата видачі завдання 03 січня 2025 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Узгодження теми, складання змісту	січень	Виконано
2.	Вивчення літературних джерел	січень	Виконано
3.	Збирання емпіричного матеріалу	січень	Виконано
4.	Обробка емпіричного матеріалу	січень	Виконано
5.	Виконання розділу 1	лютий	Виконано
6.	Виконання розділу 2	лютий	Виконано
7.	Виконання розділу 3	березень	Виконано
8.	Формулювання висновків	квітень	Виконано
9.	Оформлення роботи, одержання відгуку та рецензії	травень	Виконано
10.	Подання роботи на кафедру	травень	Виконано

Студент О.Р. Степенко
(підпис)

Керівник роботи А.О. Клочко
(підпис)

ДЗВО «УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ» НАПН УКРАЇНИ
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ
Кафедра педагогіки, психології та менеджменту

ВІДГУК

керівника на кваліфікаційну роботу здобувача освіти другого
(магістерського) рівня вищої освіти заочної форми навчання ПС-23-11-ЗМ
спеціальності 053 Психологія

Степенко Оксани Ростиславівни

на тему: «Психологічні засади батьківсько-дитячих взаємин в сучасних
сім'ях»

Загальна характеристика кваліфікаційної роботи

Мета роботи полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні психологічних засад батьківсько-дитячих взаємин у сучасних сім'ях, а також розробленні та апробації програми оптимізації батьківсько-дитячих взаємин.

Кваліфікаційна робота відзначається логічною структурою, послідовним викладом матеріалу та ґрунтовним теоретико-методологічним аналізом проблеми. Здобувач освіти продемонструвала високий рівень самостійності у виконанні дослідження, що проявилось в комплексному опрацюванні наукових джерел з проблеми батьківсько-дитячих взаємин, самостійній організації та проведенні емпіричного дослідження у різних типах сімей, а також у розробці та впровадженні авторської програми оптимізації батьківсько-дитячих взаємин. За результатами перевірки на академічний плагіат за допомогою комплексу StrikePlagiarism, рівень оригінальності роботи становить 94,4%, що відповідає вимогам до наукових робіт магістерського рівня.

Автор кваліфікаційної роботи вдало застосувала комплекс психодіагностичних методик для дослідження особливостей батьківсько-дитячих взаємин.

Результати емпіричного дослідження мають наукову цінність, оскільки розкривають сучасний стан батьківсько-дитячих взаємин у різних типах сімей та дозволяють виявити ключові психологічні фактори, що впливають на характер цих взаємин. Важливими є встановлені взаємозв'язки між стилем батьківського виховання, психологічним кліматом у сім'ї та особливостями емоційного розвитку дітей.

Здобувачем освіти досліджено теоретичні аспекти проблеми батьківсько-дитячих взаємин, проаналізовано основні моделі сімейних стосунків, визначено психологічні чинники гармонійних батьківсько-дитячих взаємин у сучасних умовах, розроблено та апробовано програму та надано практичні рекомендації щодо оптимізації батьківсько-дитячих взаємин у різних типах сімей.

Практична значущість висновків і рекомендацій, що містяться в роботі, полягає в можливості їх використання в діяльності психологічних та соціальних служб, консультативних центрів з питань сім'ї та шлюбу, а також у системі психологічної просвіти батьків. Результати досліджень було впроваджено в діяльність психологічної служби під час проходження здобувачкою переддипломної практики.

Кваліфікаційна робота відповідає всім вимогам, що висуваються до робіт такого рівня, заслуговує високої оцінки, а здобувач освіти Степенко О.Р. – присвоєння кваліфікації магістра психології.

Науковий керівник:
професор кафедри
педагогіки, психології та
менеджменту, доцентка,
доктор психологічних наук

Алла КЛОЧКО

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 111 с., 12 рис., 10 табл., 6 додатків, 55 джерел.

Об'єктом дослідження є батьківсько-дитячі взаємини у сучасних сім'ях.

Предметом дослідження є психологічні засади формування та розвитку батьківсько-дитячих взаємин у сучасних сім'ях.

Мета роботи полягає в теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні психологічних засад батьківсько-дитячих взаємин у сучасних сім'ях, визначенні основних чинників, що впливають на характер цих взаємин, а також у розробці корекційної програми, спрямованої на їх гармонізацію та покращення емоційного клімату в родині.

Методи дослідження: до теоретичних методів належать аналіз, синтез, узагальнення та систематизація наукової літератури з психології сім'ї, розвитку особистості та вікової психології. На емпіричному етапі використано: опитувальник «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» (FACES-3) для визначення типу сімейної взаємодії; методику «Батьківсько-дитячі відносини» (PARI) для оцінки ставлення батьків до дітей та стилів виховання; проєктивну методику «Сходінки» (В. Ткачова) для виявлення емоційного ставлення дитини до членів родини. Вибірка дослідження охопила 20 сучасних українських сімей.

Актуальність теми полягає в тому, що в умовах глибоких соціокультурних трансформацій, воєнних дій, економічної нестабільності та масової міграції, сім'я як основний інститут соціалізації зазнає значних викликів, що призводить до зростання емоційної напруги, конфліктності й психологічного виснаження батьків та безпосередньо впливає на якість взаємин із дітьми. Вивчення батьківсько-дитячих взаємин є необхідним для забезпечення емоційного благополуччя дитини, її розвитку та соціалізації.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх застосування у психодіагностичній, консультативній та корекційно-розвивальній роботі з родинами, які мають труднощі у батьківсько-дитячих

взаєминах. Результати дослідження можуть бути використані практичними психологами, соціальними педагогами, сімейними консультантами для оцінки емоційного клімату в сім'ї, виявлення дисгармонії у взаємодії між батьками та дітьми, а також для побудови індивідуальних програм психологічного супроводу сімей. Запропонована корекційна програма спрямована на гармонізацію взаємин у сім'ї, підвищення рівня батьківської рефлексії, розвитку емпатійного слухання та конструктивної комунікації між поколіннями.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: батьківсько-дитячі взаємини, сучасна сім'я, емоційний клімат, психологічне благополуччя, стиль виховання, сімейна взаємодія, згуртованість родини, батьківська рефлексія, корекційна програма.

ABSTRACT

Thesis for the Master's Degree: 111 pages, 12 figures, 10 tables, 6 appendices, 55 sources.

The object of research is parent-child relationships in modern families. The subject of research is the psychological foundations of the formation and development of parent-child relationships in contemporary families. The purpose of the work is to provide theoretical justification and conduct empirical research on the psychological foundations of parent-child relationships in modern families, to identify the main factors influencing the nature of these relationships, and to develop a corrective program aimed at their harmonization and improving the emotional climate within the family.

Research methods: theoretical methods include analysis, synthesis, generalization, and systematization of scientific literature in the fields of family psychology, personality development, and developmental psychology. The empirical stage employed the following methods: Family Adaptability and Cohesion Evaluation Scales (FACES-3) to determine the type of family interaction, Parent-Child Relationship Inventory (PARI) to assess parental attitudes toward children and parenting styles, Projective technique "Ladder" (by V. Tkacheva) to reveal the child's emotional attitude toward family members. The research sample consisted of 20 contemporary Ukrainian families.

The relevance of the topic lies in the fact that under conditions of profound sociocultural transformations, military conflict, economic instability, and mass migration, the family as the primary institution of socialization faces significant challenges. These factors increase emotional tension, conflict, and psychological exhaustion among parents, directly affecting the quality of their relationships with children. Studying parent-child relationships is essential to ensure the child's emotional well-being, development, and socialization.

The practical significance of the obtained results lies in their potential use in psycho-diagnostic, counseling, and corrective-developmental work with families experiencing difficulties in parent-child relationships. The research findings may

be used by practicing psychologists, social educators, and family consultants to assess the emotional climate in families, identify disharmony in parent-child interaction, and design individual programs for psychological support. The proposed corrective program is aimed at harmonizing family relationships, enhancing parental reflection, and developing empathetic listening and constructive intergenerational communication.

KEYWORDS: parent-child relationships, modern family, emotional climate, psychological well-being, parenting style, family interaction, family cohesion, parental reflection, corrective program.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	12
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВЗАЄМИН В СУЧАСНИХ СІМ'ЯХ.....	18
1.1. Поняття та сутність батьківсько-дитячих взаємин.....	18
1.2. Психологічні фактори, що впливають на батьківсько-дитячі взаємини.....	24
1.3. Батьківсько-дитячі взаємини як провідний чинник розвитку особистості дитини.....	37
Висновки до розділу 1.....	47
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАСАД БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВЗАЄМИН В СУЧАСНИХ СІМ'ЯХ.....	50
2.1. Методи дослідження батьківсько-дитячих взаємин в сучасних сім'ях.....	50
2.2. Діагностика батьківсько-дитячих взаємин в сучасних сім'ях.....	56
2.3. Аналіз та інтерпретація отриманих результатів.....	62
Висновки до розділу 2.....	69
РОЗДІЛ 3. КОРЕКЦІЙНА ПРОГРАМА ДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВЗАЄМИН В СУЧАСНИХ СІМ'ЯХ.....	71
3.1. Психологічний супровід сімей у процесі гармонізації стосунків.....	71
3.2. Програма корекції батьківсько-дитячих взаємин.....	77
3.3. Практичні рекомендації для батьків щодо зміцнення емоційного зв'язку з дітьми.....	84
Висновки до розділу 3.....	88
ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	90
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЖЕРЕЛ.....	95
ДОДАТКИ.....	102

ВСТУП

Актуальність теми. Проблематика батьківсько-дитячих взаємин є надзвичайно актуальною в умовах сучасних соціокультурних трансформацій, що охоплюють усі сфери суспільного життя, зокрема й інститут сім'ї. Сім'я, як перша і найважливіша соціальна інституція, відіграє провідну роль у процесі формування особистості дитини, її емоційного, морального, соціального та когнітивного розвитку. Саме у сім'ї закладаються основи міжособистісної взаємодії, набуваються перші зразки поведінки, формується уявлення про норми, цінності та життєві орієнтири.

Останні роки позначені низкою глобальних викликів, які істотно вплинули на функціонування сімей: воєнні дії на території України, економічна нестабільність, масова міграція, втрата домівок і соціальних зв'язків. Усе це загостило проблеми в сімейному середовищі, зокрема призвело до підвищення рівня конфліктності, емоційної напруги, психологічного виснаження батьків, що прямо впливає на якість стосунків із дітьми. Тому, батьківсько-дитячі взаємини залишаються предметом активного міждисциплінарного дослідження. Психологія, педагогіка, соціологія, медицина – усі ці галузі науки вивчають аспекти формування гармонійних відносин між батьками та дітьми, акцентуючи увагу на необхідності підтримки сімей у складних життєвих обставинах. Наукові дослідження вказують на те, що саме якість емоційної взаємодії в родині, характер комунікації, рівень батьківської компетентності, готовність до діалогу й прийняття потреб дитини є основними факторами її благополуччя, розвитку та подальшої соціалізації.

Сучасна наукова думка орієнтована на пошук ефективних способів попередження та подолання криз у батьківсько-дитячих взаєминах, на розробку психолого-педагогічних рекомендацій щодо підтримки гармонійного розвитку дитини в умовах сімейного виховання.

Таким чином, тема психологічних засад батьківсько-дитячих взаємин у сучасних сім'ях є не лише своєчасною, а й соціально значущою, адже її глибоке вивчення дозволяє розробити дієві стратегії психолого-педагогічної підтримки родин, сприяти збереженню емоційного добробуту дітей і забезпечити повноцінне функціонування сім'ї як основи суспільного розвитку.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та емпіричне вивчення психологічних засад батьківсько-дитячих взаємин у сучасних сім'ях, визначення основних чинників, що впливають на характер цих взаємин, а також розробка корекційної програми, спрямованої на їх гармонізацію та покращення емоційного клімату в родині.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати наукові підходи до визначення сутності та структури батьківсько-дитячих взаємин у психологічній літературі.
2. Визначити психологічні фактори, що зумовлюють особливості батьківсько-дитячих взаємин у сучасних умовах.
3. Розкрити роль батьківсько-дитячих взаємин як провідного чинника формування та розвитку особистості дитини.
4. Обґрунтувати методичний інструментарій дослідження батьківсько-дитячих взаємин у сучасних сім'ях.
5. Провести емпіричне дослідження особливостей батьківсько-дитячих взаємин у сучасних сім'ях.
6. Здійснити аналіз отриманих емпіричних результатів.
7. Визначити основи психологічного супроводу сімей у процесі гармонізації стосунків.
8. Розробити корекційну програму, спрямовану на покращення батьківсько-дитячих взаємин.
9. Надати практичні рекомендації батькам щодо гармонізації емоційного зв'язку з дітьми в умовах сучасної сім'ї.

Об'єктом дослідження є батьківсько-дитячі взаємини у сучасних сім'ях.

Предметом дослідження – психологічні засади формування та розвитку батьківсько-дитячих взаємин у сучасних сім'ях.

Інформаційну базу дослідження становлять науково-психологічні праці, присвячені вивченню батьківсько-дитячих взаємин, їхніх психологічних засад, факторів впливу та механізмів гармонізації. У процесі роботи були використані теоретичні положення, емпіричні дані та практичні напрацювання як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Серед сучасних українських дослідників, чия наукова діяльність має значний внесок у розкриття проблематики батьківсько-дитячих взаємин, слід відзначити Т. Яблонську, Ю. Бохонкову, М. Бриль, Л. Гончар, К. Кравченко, Г. Крупник, О. Олійник, К. Тичину, Н. Завацьку, А. Капську, І. Трубавіну, О. Шаповалову, Н. Соболеву, О. Чанцеву-Коваленко, Л. Фролову та ін. Серед зарубіжних науковців важливими для дослідження є праці M. Ainsworth, S. Bell, G. Craig, R. G. Erskine, P. Harris, J. Nelsen, A. Russell, які аналізують питання емоційної прив'язаності, стилів виховання, психотерапевтичної підтримки родини та розвитку дитячої особистості у контексті сімейних взаємин.

Методологічну основу дослідження становить системний, особистісно-орієнтований, діяльнісний і гуманістичний підходи, які забезпечують цілісне розуміння природи батьківсько-дитячих взаємин у контексті розвитку особистості дитини. Також враховано принципи науковості, об'єктивності, комплексності, розвитку та взаємозв'язку теорії й практики.

Методи дослідження. У процесі дослідження було застосовано комплекс теоретичних та емпіричних методів, що забезпечили повне і глибоке вивчення психологічних засад батьківсько-дитячих взаємин у сучасних сім'ях. До теоретичних методів належать аналіз, синтез, узагальнення та систематизація наукової літератури з психології сім'ї,

розвитку особистості та вікової психології. На емпіричному етапі використано: опитувальник «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» (FACES-3) для визначення типу сімейної взаємодії; методику «Батьківсько-дитячі відносини» (PARI) для оцінки ставлення батьків до дітей та стилів виховання; проєктивну методику «Сходинки» (В. Ткачова) для виявлення емоційного ставлення дитини до членів родини. Вибірка дослідження охопила 20 сучасних українських сімей.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх застосування у психодіагностичній, консультативній та корекційно-розвивальній роботі з родинами, які мають труднощі у батьківсько-дитячих взаєминах. Результати дослідження можуть бути використані практичними психологами, соціальними педагогами, сімейними консультантами для оцінки емоційного клімату в сім'ї, виявлення дисгармонії у взаємодії між батьками та дітьми, а також для побудови індивідуальних програм психологічного супроводу сімей. Запропонована корекційна програма спрямована на гармонізацію взаємин у сім'ї, підвищення рівня батьківської рефлексії, розвитку емпатійного слухання та конструктивної комунікації між поколіннями.

Аналіз результатів повторного дослідження батьківсько-дитячих взаємин у сім'ях, які брали участь у програмі корекції, спрямованій на гармонізацію стосунків у сім'ї.

Для визначення ефективності проведеної програми корекції батьківсько-дитячих взаємин було здійснено порівняльний аналіз результатів дослідження адаптивності та згуртованості сімей до та після цілеспрямованого психологічного впливу. Результати динаміки згуртованості представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

**Аналіз сімейної згуртованості до та після формувального експерименту
(за допомогою опитувальника «Шкала сімейної адаптації та згуртованості»)**

Рівень	До ФЕ		Після ФЕ	
	Кількість сімей	%	Кількість сімей	%
Роз'єднаний	0		0	
Розділений	3	30,00	1	10,00
Зв'язаний	3	30,00	7	70,00
Зчеплений	4	40,00	2	20,00

Як бачимо з таблиці 1, після проведеної колекційної програми кількість сімей з розділеним рівнем згуртованості зменшилась з 30,00% до 10,00%. Також зменшилась кількість сімей з зчепленим рівнем на 20%. Водночас оптимальний рівень згуртованості – зв'язаний – зріс з 30,00% до 70,00%, що свідчить про підвищення згуртованості у взаємодії та підтримці в сім'ях.

Зміни сімейної адаптивності до та після проведеної психологічної роботи з сім'ями представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

**Аналіз сімейної адаптивності до та після формувального експерименту
(за допомогою опитувальника «Шкала сімейної адаптації та згуртованості»)**

Рівень	До ФЕ		Після ФЕ	
	Кількість сімей	%	Кількість сімей	%
Ригідний	0		0	
Структурний	3	30,00	2	20,00
Гнучкий	3	30,00	6	60,00
Хаотичний	4	40,00	2	20,00

Як видно з таблиці 2, кількість сімей, що мали структурний рівень адаптивності зменшився на 10,00%. Знизились показники і хаотичного рівня – з 40,00% перед проведенням колекційного впливу до 20,00% – після участі в програмі корекції дитячо-батьківських відносин. Показники оптимального гнучкого рівня збільшились з 30,00% до 60,00%. Це свідчить про підвищення рівня оптимальної адаптивності серед сімей, що брали участь у корекційній програмі.

Отже, можемо зробити висновок про те, що за допомогою цілеспрямованого психологічного впливу відбулося зростання адаптивності та згуртованості сімей, що покращує якість батьківсько-дитячих взаємин.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що батьківсько-дитячі взаємини є провідним чинником розвитку особистості дитини; підвищення якості батьківсько-дитячих взаємин можливе за допомогою цілеспрямованого психологічного впливу.

Структура роботи. Магістерська дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів (теоретичного, емпіричного та прикладного), висновків, списку використаних джерел та додатків. Робота викладена на 111 сторінках друкованого тексту. У роботі представлено 10 таблиць, 12 рисунків, 6 додатків. Список використаних джерел містить 55 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВЗАЄМИН В СУЧАСНИХ СІМ'ЯХ

1.1. Поняття та сутність батьківсько-дитячих взаємин

Батьківсько-дитячі взаємини – це складна та динамічна система, що охоплює емоційні прояви батьків до дитини, їх моделі поведінки, що відображаються у спілкуванні, а також особливості сприйняття та розуміння батьками характеру й індивідуальності своєї дитини. Взаємодія між батьками та дітьми включає емоційний, поведінковий і когнітивний обмін, що формує їх стосунки та впливає на подальший розвиток особистості дитини. Атмосфера в сім'ї, реакції та виховні методи батьків відіграють важливу роль у становленні характеру дитини, її моральних орієнтирів і моделей соціальної взаємодії. Перший досвід спілкування з батьками формує основу для подальшої поведінки дитини у суспільстві. Те, як дитина навчається взаємодіяти з іншими, значною мірою залежить від її перших контактів із батьками. Саме тому проблематика батьківсько-дитячих взаємин досліджується вже протягом тривалого часу і численні дослідники присвятили свої наукові праці вивченню цього питання.

Серед сучасних українських та зарубіжних дослідників батьківсько-дитячих взаємин слід відзначити Т. Яблонську, Ю. Бохонкову, М. Бриль, Л. Гончар, К. Кравченко, Г. Крупник О. Олійник, К. Тичину, Н. Завацьку, А. Капську, І. Трубавіну, О. Шаповалову, Н. Соболеву, О. Олійник, О. Чанцеву-Коваленко, Л. Фролову, М. Ainsworth, S. Bell, G. Craig, R. G. Erskine, P. Harris, J. Nelsen, A. Russell та ін.

Термін «батьківсько-дитячі взаємини» розглядається як система взаємних установок, позицій і ставлення дітей та їх батьків одне до одного. Вони виконують функцію психосоціального регулятора поведінки, створюючи середовище для вираження емоцій, переживань, переконань, життєвих принципів і стереотипів кожного учасника взаємодії.

Дослідники виокремлюють два основні аспекти цих взаємин: ставлення батьків до дитини та ставлення дитини до батьків. Хоча ці компоненти взаємопов'язані, вони не є рівнозначними. Сприйняття дитиною своїх батьків значною мірою залежить від її особистої активності, усвідомлення власної ролі в сім'ї, суб'єктивного досвіду та емоційного ставлення до батьків [12; 19; 33].

Значної уваги заслуговує підхід Л. Гончар, яка у своїх дослідженнях сімейних відносин детально аналізує умови, механізми та принципи формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин [12]. У своїй дисертації вона визначає даний феномен як «двосторонні динамічні суб'єкт-суб'єктні міжособистісні зв'язки, що ґрунтуються на поєднанні моральних знань, мотивів і почуттів, формуючи усвідомлене, взаємне емоційно-ціннісне ставлення батьків і дітей, яке стійко проявляється в їх поведінці» [12].

Провідна дослідниця соціального захисту та психологічної підтримки дітей О. Безпалько наголошує на тому, що сімейні взаємини є двосторонньою взаємодією між батьками та дитиною впродовж усього життя. Вони включають як прямі, так і зворотні зв'язки між усіма членами родини, визначаючи рівень психологічного благополуччя кожного з них [3].

Важливим є погляд І. Трубавіної, яка наголошує, що усвідомлення значущості саморозвитку кожного члена сім'ї є основною умовою ефективного виховання дитини в родинному середовищі [44].

Сім'я як соціальний інститут формує специфічний тип міжособистісних зв'язків, зокрема батьківсько-дитячі взаємини. А. Капська підкреслює, що сутність цих взаємин визначається ставленням батьків до своєї дитини, яке безпосередньо впливає на її виховання та особистісне становлення. Дослідниця виокремлює кілька типів батьківського ставлення: безумовне прийняття дитини, прийняття за певних умов, амбівалентне (суперечливе) ставлення, емоційна байдужість (аномія), а також приховане або відкрите несприйняття власної дитини [22].

Т. Яблонська виокремлює головні особливості батьківсько-дитячих взаємин, які сприяють гармонійному розвитку дитини. Серед них: безперервність і тривалість стосунків, їх висока емоційна значущість для обох сторін, вікові зміни у взаємодії, баланс протилежних позицій, а також поєднання відповідальності з потребою піклування. Батьківсько-дитячі взаємини відіграють важливу роль у психічному розвитку та соціалізації дитини. Дані характеристики можна розглядати не лише як особливості, а й як основні складові конструктивних взаємин між батьками та дітьми, що забезпечують їх гармонію та взаєморозуміння [50].

У психологічній науці батьківсько-дитячі взаємини розглядаються як складний і багатогранний феномен, який можна дослідити з трьох різних точок зору.

1. З позиції батьків, що включає їх виховні установки, стиль виховання та ставлення до дитини.

2. З боку самої дитини, де важливу роль відіграє її сприйняття батьківської поведінки та тип сформованої прихильності.

3. Через взаємодію між батьками та дітьми, акцентуючи увагу на особливостях комунікації та способах їх спілкування [42].

Таким чином, батьківсько-дитячі взаємини не зводяться лише до впливу батьків на дитину, а є двостороннім процесом, у якому дитина також відіграє активну роль, впливаючи на динаміку сімейних відносин.

Дослідники аналізують батьківсько-дитячі взаємини через призму емоційного ставлення батьків до дитини, сприйняття їх характеру, поведінки та особистості в цілому. Також важливу роль відіграють усталені моделі поведінки, що формуються у процесі спілкування з дитиною. Першими, хто підкреслив важливу роль цих взаємин у розвитку особистості, були представники класичного психоаналізу. Вони стверджували, що порушення у стосунках між батьками та дітьми можуть стати основною причиною виникнення неврозів, тривожних станів і страхів у дитячому віці [51; 52].

Найбільшого визнання серед науковців набула психоаналітична теорія прив'язаності, розроблена М. Ейнсворт і Дж. Боулбі. Вона підкреслює важливість емоційного зв'язку між дитиною та матір'ю в ранньому віці. Прихильність дитини до матері проявляється у двох протилежних тенденціях: з одного боку, це прагнення до активного пізнання світу, яке віддаляє її від матері, а з іншого – потреба у комфорті та безпеці, що повертає її до батьків. Також ступінь вираженості прихильності безпосередньо впливає на розвиток ініціативності та самостійності дитини в майбутньому [51].

Подальші психологічні дослідження розкрили основні аспекти батьківсько-дитячих взаємин, які наведені на рис.1.1.

Рис. 1.1. Основні аспекти батьківсько-дитячих взаємин
Джерело: [6; 17]

1. Стиль виховання. Батьки можуть застосовувати різні підходи до виховання: авторитарний, ліберальний або демократичний. Саме стиль батьківсько-дитячої взаємодії відіграє важливу роль у формуванні особистості та соціальної поведінки дитини. Кожен зі стилів формує у дитини специфічні поведінкові стратегії, рівень самостійності, соціальної відповідальності та емоційної взаємодії з оточенням. Демократичний стиль сприяє гармонійному розвитку особистості через підтримку та діалог. Авторитарний – орієнтований на жорсткий контроль і підпорядкування, що

може обмежувати розвиток самостійності. Ліберальний стиль надає дитині свободу вибору, проте за відсутності чітких рамок може призводити до труднощів у формуванні відповідальності. За даними К. Кравченко, більшість українських сімей дотримується авторитарного стилю виховання [25]. Дослідження Russell A, яке присвячене гендерним особливостям батьківських стилів, показало, що матері частіше використовують авторитетний стиль, тоді як батьки схильні до авторитарного або ліберального підходу. Також, батьки дівчаток частіше застосовують авторитетний стиль, а хлопчиків – авторитарний [55].

2. Емоційна підтримка. Батьківська увага та емоційна підтримка мають вирішальне значення для психологічного розвитку дитини. І. Беленька підкреслює, що позитивні стосунки в сім'ї сприяють емоційному благополуччю дитини та формуванню її емоційної компетентності [4].

3. Вимогливість. Вимогливість полягає в тому, як батьки висловлюють свої очікування, безпосередньо впливає на розвиток дитини. І. Попович зазначає, що батьки мають формувати реалістичні та адекватні вимоги, які будуть мотивувати дитину до всебічного розвитку [54].

4. Комунікації. Якість взаємодії між батьками та дітьми відіграє важливу роль у соціалізації та психологічному здоров'ї дитини. О. Шаповалова виявила, що ефективне спілкування в сім'ї сприяє гармонійному розвитку особистості дитини [49].

5. Конфлікти. Взаємодія в сім'ї неминує включати конфліктні ситуації, і те, як батьки їх вирішують, впливає на формування поведінкових стратегій дитини. Н. Соболева наголошує на важливості демонстрації батьками конструктивних методів розв'язання конфліктів, що сприяє розвитку у дитини навичок ефективної комунікації [38].

Отже, різні аспекти батьківсько-дитячих взаємин визначають не лише емоційний стан дитини, а й впливають на її подальший розвиток і соціальну адаптацію.

Важливу роль батьківсько-дитячих взаємин у формуванні самооцінки дитини підкреслює дослідниця О. Олійник. Її емпіричні дослідження довели, що характер стосунків із батьками та їх оцінка діяльності дитини значною мірою впливають на розвиток адекватної самооцінки [31].

Взаємозв'язок між гармонійністю батьківсько-дитячих взаємин і загальним особистісним розвитком дитини висвітлено у роботах О. Чанцевої-Коваленко. Дослідниця наголошує, що якість цих стосунків прямо впливає на формування Я-концепції та систему ціннісних орієнтацій дітей [47].

М. Бриль розглядає батьківсько-дитячі взаємини як залежні від низки факторів, серед яких: рівень освіти та культури батьків, матеріальне становище сім'ї, наявність шкідливих звичок у членів родини. Також встановлено, що активна виховна позиція батьків сприяє інтелектуальному розвитку дитини [5]. До цих факторів варто додати такі важливі компоненти, як емоційне ставлення до дитини, усвідомленість батьківства, навички вирішення конфліктних ситуацій та рівень соціального контролю у житті батьків.

Л. Фролова у своєму дослідженні встановила, що сім'ї, в яких панує атмосфера взаєморозуміння, відповідальності, співпраці та гуманності, виховують дітей із меншим рівнем фізіологічних і психологічних порушень, а також із кращою соціальною адаптацією [45].

Таким чином, сучасні психологічні дослідження акцентують увагу як на окремих аспектах батьківсько-дитячих взаємин, так і на їх впливі на комплексний розвиток особистості дитини.

Підсумовуючи, можна сказати, що батьківсько-дитячі взаємини є складною та динамічною системою, яка включає емоційні, поведінкові та когнітивні аспекти взаємодії між батьками та дітьми. Вони мають значний вплив на формування особистості дитини, її моральних орієнтирів, самооцінки та соціальних навичок. Сучасні дослідження підкреслюють взаємозв'язок між якістю цих стосунків та загальним розвитком дитини,

акцентуючи увагу на необхідності гармонійної взаємодії для ефективного виховання та соціалізації.

1.2. Психологічні фактори, що впливають на батьківсько-дитячі взаємини

Батьківсько-дитячі взаємини є складною та багатогранною системою, на яку впливають різноманітні психологічні фактори. Вони визначають якість емоційного зв'язку між батьками та дитиною, впливають на її особистісний розвиток, соціалізацію та формування ціннісних орієнтацій. До головних психологічних факторів належать стиль виховання, рівень емоційної підтримки, особистісні особливості батьків і дитини, комунікативні навички, а також рівень стресу та сімейного благополуччя. Усвідомлення цих аспектів дає змогу гармонізувати стосунки у родині, сприяючи позитивному виховному впливу та емоційному комфорту всіх її членів.

Основні психологічні фактори, що впливають на батьківсько-дитячі взаємини наведено на рис.1.2.

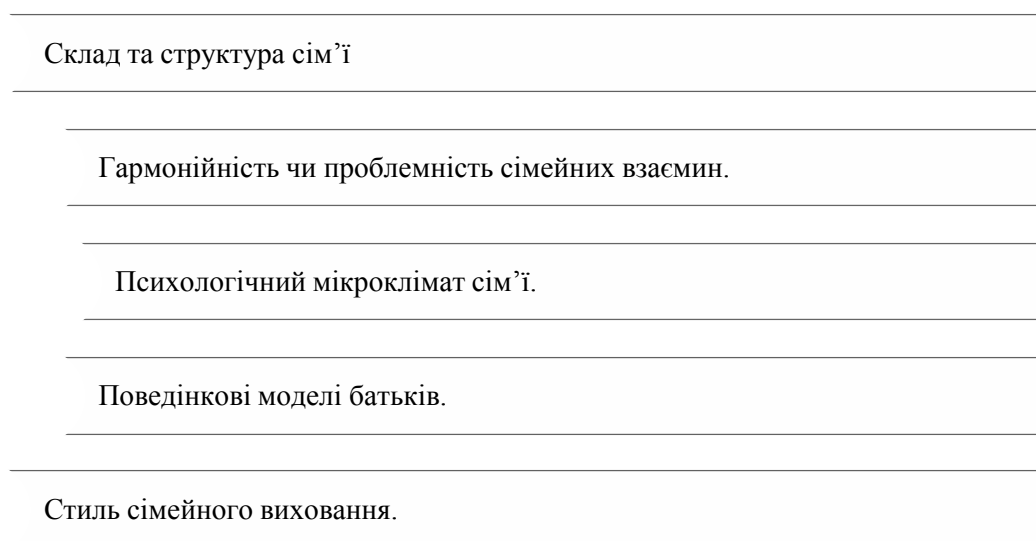

Рис. 1.2. Психологічні фактори, що впливають на батьківсько-дитячі взаємини

Джерело: [5]

Розглянемо докладніше основні психологічні фактори, що впливають на батьківсько-дитячі взаємини.

1. Склад та структура сім'ї. Структура сім'ї значною мірою визначає характер взаємин між її членами. Виділяють повні, неповні та формально повні сім'ї. Найсприятливіші умови для психологічного розвитку дитини зазвичай створюються в повних сім'ях, де дитина має змогу отримувати підтримку від обох батьків. Однак важливо не лише наявність обох батьків, а й якість взаємодії між усіма членами родини: подружні стосунки, відносини між батьками та дітьми, а також між дітьми [7].

2. Гармонійність чи проблемність сімейних взаємин. Залежно від якості стосунків у родині, сім'ї можна поділити на гармонійні та проблемні. Гармонійні сім'ї характеризуються взаємною повагою, довірою, доброзичливістю, щирістю та відповідальністю. У таких умовах дитина відчувається захищеною, що сприяє її емоційному розвитку. Натомість проблемні сім'ї (конфліктні, асоціальні, антипедагогічні) характеризуються напруженими або дисгармонійними відносинами, що негативно позначається на емоційному стані дитини.

3. Психологічний мікроклімат сім'ї. Загальна атмосфера в сім'ї впливає на відчуття дитиною захищеності та емоційного комфорту. Виділяють кілька основних типів мікроклімату [11]:

- емоційно комфортні сім'ї – у таких родинх панує взаємопідтримка, дитина відчувається захищеною, що позитивно впливає на її психологічний розвиток.
- тривожні сім'ї – діти в таких сім'ях часто переймають від батьків почуття тривоги, що може мати довготривалі негативні наслідки.
- сім'ї з емоційно-психологічним дискомфортом – характеризуються високим рівнем нервово-психічного напруження, нестабільністю та неефективним спілкуванням між членами родини.

В своїй праці Акименко Ю.Ф. виокремлює чотири типи сімей, у яких спостерігаються порушення комунікації між батьками та дітьми [1].

Перший тип – «сім'ї з травматизацією дітей», де насильство у дитинстві залишає глибокий слід у свідомості дитини. Внаслідок пережитого травматичного досвіду вона може ідентифікувати себе як жертву або ж, навпаки, як агресора. Такі діти часто стикаються з почуттями сорому, страху та безпорадності, що в майбутньому може спричинити емоційні розлади та девіантну поведінку.

Другий тип – «нав'язлива сім'я», у якій батьки встановлюють жорсткий контроль над дітьми, що породжує в них почуття гніву та сорому. Такі родини зазвичай мають завищені й часто нереалістичні очікування від дитини, що змушує її грати певні ролі та формувати фальшиву ідентичність задля самозахисту.

Третій тип – «брехлива сім'я», де поширена систематична неправда, що призводить до втрати дитиною орієнтирів у реальності, формування почуття сорому та навіть стану деперсоналізації.

Четвертий тип – «непослідовна, ненадійна сім'я», у якій відсутня стабільність у вихованні: те, що сьогодні схвалюється, завтра може засуджуватися, що підриває довіру дитини до батьків, дестабілізує її моральні орієнтири та ускладнює процес соціалізації в майбутньому [1].

4. Поведінкові моделі батьків. Поведінка батьків та їхня реакція на повсякденні ситуації безпосередньо впливають на формування особистості дитини. Діти несвідомо переймають стиль спілкування та поведінкові моделі значущих дорослих, що згодом визначає їхні стосунки з оточенням. У сім'ях, де комунікація є педагогічно неадекватною або емоційно нестабільною, дитина може засвоювати агресивні чи тривожні моделі поведінки, що ускладнює її соціалізацію.

5. Стиль сімейного виховання. Один із важливих чинників, що впливають на взаємини між батьками та дітьми – стиль виховання. Він визначає рівень контролю, очікувань і способи впливу батьків на дитину. Вибраний стиль формує виховну систему, в якій дитина засвоює певні норми поведінки та цінності. Стилі виховання наведено на рис.1.3.

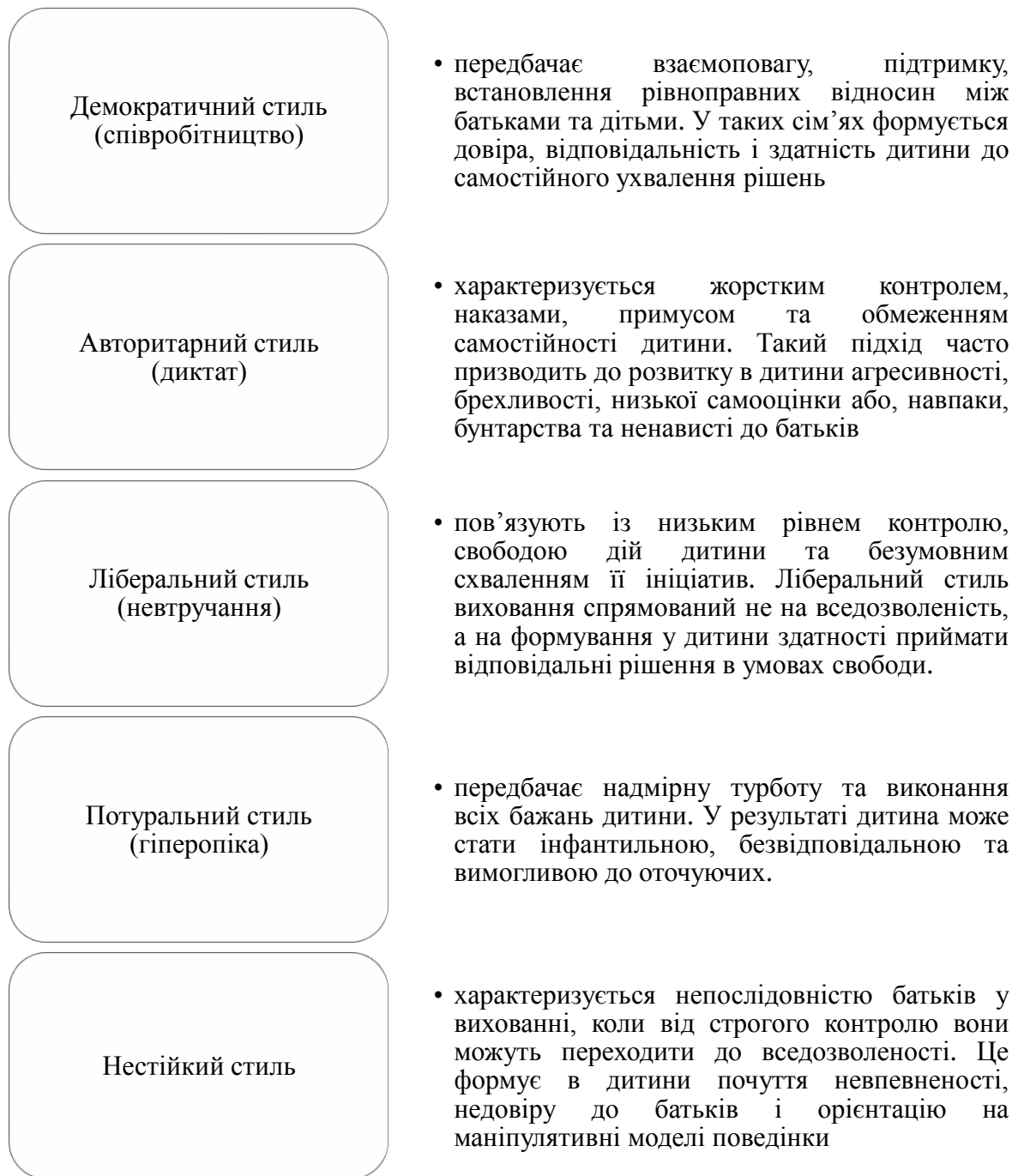

Рис. 1.3. Стилі батьківсько-дитячих взаємин у контексті суспільних відносин

Джерело: [45]

Стиль виховання визначає психологічний комфорт дитини у сім'ї та формує її майбутні моделі поведінки у соціальному середовищі. Гармонійні виховні стратегії (зокрема демократичний стиль) сприяють емоційному благополуччю, розвитку самостійності, відповідальності та довіри до світу. Натомість авторитарні або нестабільні моделі виховання можуть спричинити

формування тривожності, агресії, низької самооцінки або труднощів у соціалізації.

Крім стилю виховання, значний вплив на стосунки між батьками та дітьми має характер взаємодії та можливі порушення сімейного виховання. У психології такі порушення розглядаються як стійкі моделі поведінки батьків, що спричиняють негативні наслідки у розвитку дитини.

Психологи виокремлюють декілька критеріїв, що визначають якість виховання та потенційні проблеми (рис.1.4.).

Рис.1.4. Основні критерії якості сімейного виховання та їх порушення

Джерело: [3]

Рівень протекції – ступінь уваги та контролю, який отримує дитина від батьків. Існують два крайні варіанти:

- гіперпротекція – надмірна опіка, що обмежує самостійність дитини;
- гіпопротекція – нестача уваги та контролю, що може призвести до дефіциту батьківської підтримки та виховної занедбаності.

Ступінь задоволення потреб – включає як матеріальні, так і емоційні аспекти. Проблемними є:

- потування – надмірне задоволення потреб дитини без встановлення меж;

- ігнорування – нехтування емоційними та матеріальними потребами, що формує у дитини відчуття непотрібності.

Рівень вимогливості – баланс між обов’язками дитини та свободою у прийнятті рішень. Відхиленнями є:

- надмірна вимогливість – завищені очікування, що можуть викликати страх невідповідності та тривожність;
- недостатня вимогливість – відсутність чітких рамок і правил, що може сприяти розхитаній поведінці дитини.

Поєднання різних характеристик виховання формує певні моделі негативного впливу на дитину, які відповідають різним стилям виховання. Потуральна гіперпротекція проявляється у надмірній турботі та вседозволеності, що характерно для потурального стилю. Домінуюча гіперпротекція поєднує жорсткий контроль із емоційною байдужістю, що спостерігається в авторитарному або ліберальному стилях виховання. Підвищена моральна вимогливість виражається у строгих обмеженнях, які не враховують індивідуальні особливості дитини, і характерна для авторитарного стилю. Гіпопротекція означає недостатню увагу до дитини та байдужість до її потреб, що найбільш притаманне ліберальному стилю виховання.

Неефективні виховні позиції батьків можуть призводити до порушень взаємодії у системі «батьки-діти», що ускладнює гармонійний розвиток дитини. Відсутність збалансованого підходу до виховання спричиняє різноманітні психологічні труднощі, включаючи тривожність, низьку самооцінку, агресивність або відчуженість.

Отже, батьківсько-дитячі взаємини значною мірою залежать від структури сім’ї, якості взаємодії між її членами, психологічного клімату та поведінкових моделей, які засвоює дитина, стилю виховання. Гармонійні сімейні відносини сприяють емоційному благополуччю дитини, тоді як проблемні сім’ї можуть спричиняти психологічні труднощі та ускладнювати її подальший розвиток. Узгодженість методів виховання, емоційна підтримка

та гнучкість у взаємодії з дитиною сприяють її гармонійному розвитку та здоровим міжособистісним стосункам. Стиль виховання та характер батьківської поведінки відіграють важливу роль у формуванні особистості дитини та визначають якість її майбутніх соціальних взаємин.

Структура батьківсько-дитячих взаємин має свої особливості. Хоча основна відповідальність за встановлення контакту лежить на батьках, ефективне та гармонійне спілкування можливе лише за умови активної участі обох сторін. Зворотний зв'язок від дитини не менш важливий, ніж ініціатива з боку батьків. На рівень взаємодії можуть впливати різні психологічні фактори, зокрема темперамент дитини та початкове ставлення батьків до неї.

Батьківська позиція – це свідоме чи несвідоме ставлення до дитини, яке визначає способи взаємодії з нею. Вона включає емоційне ставлення, стиль спілкування та поведінкові реакції батьків. Контроль із боку батьків відіграє важливу роль у вихованні дитини, оскільки сприяє підтриманню дисципліни та формуванню відповідальності. Однак важливо дотримуватися балансу: надмірний контроль може негативно впливати на психіку дитини, тоді як відсутність контролю може призвести до хаотичної поведінки.

На ранніх етапах життя дитини батьки повинні контролювати дотримання нею основних правил, зокрема щодо гігієни, виконання домашніх обов'язків та норм соціальної поведінки. Водночас дитина має відчувати не лише вимогливість, а й безумовну любов з боку батьків, а також теплі взаємини між самими батьками, що впливає на подальше формування її власних сімейних цінностей. Спілкування всередині сім'ї є однією з базових потреб дитини. Його нестача може не лише погіршити психоемоційний стан, а й мати негативні наслідки для фізичного здоров'я.

Наукові дослідження доводять, що діти, позбавлені постійного контакту та емоційної близькості з батьками, частіше стикаються з проблемами розвитку: повільніше ростуть, мають слабкий імунітет, втрачають апетит та інтерес до навколишнього світу. Варто зазначити, що

батьківська любов не є автоматично закладеним почуттям – вона формується після народження дитини і може мати різні прояви.

Існують різні типи ставлення батьків до дитини (рис.1.5).

Безумовне емоційне прийняття	• любов до дитини незалежно від її успіхів чи поведінки
Умовне емоційне прийняття	• прихильність, що залежить від досягнень дитини або її відповідності очікуванням батьків
Амбівалентне ставлення	• поєднання проявів любові з періодичним відторгненням
Індиферентне ставлення	• байдужість, емоційна холодність та відсутність турботи
Приховане емоційне відторгнення	• ігнорування дитини, неприйняття її як особистості
Відкрите емоційне відторгнення	• демонстративна нелюбов і критика, що травмують психіку дитини

Рис.1.5. Типи ставлення батьків до дитини

Джерело: [19]

Аналіз типів батьківського ставлення до дитини вказує на те, що емоційна взаємодія між батьками та дітьми відіграє важливу роль у формуванні особистості дитини. Безумовне прийняття створює сприятливе середовище для розвитку емоційної стійкості, довіри та самоповаги. Натомість умовне прийняття може спричиняти страх невідповідності очікуванням, а амбівалентне ставлення – емоційну нестабільність. Індиферентне ставлення, приховане чи відкрите відторгнення формують почуття самотності, тривожності та знижують рівень самооцінки. Отже, характер батьківської любові та підтримки є визначальним чинником психологічного благополуччя дитини.

Однією з поширених причин порушень батьківсько-дитячих взаємини є неузгодженість у подружніх стосунках, що проявляється в різному розумінні сімейних ролей – чоловіка, дружини, господаря, господині, голови сім'ї, а також у невизначеності взаємних очікувань між партнерами. Проте найбільш суттєвим чинником, що негативно позначається на вихованні дітей та їхньому особистісному розвитку, є розбіжності у моральних позиціях подружжя. Відмінності в поглядах на питання честі, совісті, відповідальності перед сім'єю та загального розуміння моральних норм можуть спричинити нестабільність у сімейному мікрокліматі, що безпосередньо впливає на дитину.

Дослідження конфліктних повних сімей і сімей після розлучення підтверджують, що саме подружні суперечки, а не сам факт розірвання шлюбу, значно підвищують ризик розвитку антисоціальної поведінки у дітей. Зокрема, конфліктність між батьками є основним чинником, що сприяє виникненню агресивних реакцій і девіантної поведінки у дитини.

Особливо небезпечним фактором є фізичне насильство у стосунках подружжя. Така форма конфлікту створює умови для розвитку у дитини нетерпимості до інших, схильності до неконтрольованих агресивних спалахів або навіть закріплення агресії як усталеного способу взаємодії з оточенням. У подібних умовах антисоціальна поведінка може стати для дитини нормою, що серйозно впливає на її подальшу соціалізацію.

Дослідження, присвячені аналізу батьківсько-дитячих взаємин, говорять про те, що дорослі часто очікують від своїх дітей дотримання певних норм і правил, яких самі не завжди дотримуються. Важливо зазначити, що батьки зазвичай ставляться до власних вчинків більш поблажливо, ніж до аналогічної поведінки своїх дітей, що створює атмосферу нерозуміння та недовіри, що ускладнює сімейне спілкування.

Головна проблема у стосунках між батьками та дітьми полягає у відсутності прийняття один одного такими, якими вони є насправді. Батьки нерідко оцінюють дії дітей крізь призму власних цінностей, що може не

збігатися з тим, як діти сприймають світ. У результаті психологічна дистанція між поколіннями з часом лише зростає. Багато батьків усвідомлюють серйозність проблеми лише тоді, коли стосунки з дітьми вже значно погіршилися й потребують серйозних зусиль для їхнього відновлення.

Особливої актуальності ця ситуація набуває, коли конфлікти в сім'ї починають негативно впливати не лише на емоційний стан, а й на психічне та фізичне здоров'я всіх її членів. У таких випадках важливу роль відіграє психологічна допомога, яка може включати навчання ефективним навичкам спілкування, взаєморозуміння та побудови гармонійних стосунків між батьками та дітьми.

Внутрішньосімейне спілкування нерідко ускладнюється тим, що батькам важко прийняти самостійність своїх дітей та їхнє право реагувати на життєві ситуації по-іншому, ніж вони самі. Часто дорослі ідеалізують власний досвід і, керуючись ним, очікують аналогічної поведінки від своїх дітей, що призводить до того, що через покірливість дитина не отримує можливості виявити свої власні здібності, а в кращому разі просто копіює батьківські дії, включно з їхніми помилками.

Цікаво, що багато батьків прагнуть передати дітям позитивний спосіб життя, але водночас мимоволі закладають у виховання негативні моделі поведінки. Розрив між тим, якою має бути ідеальна поведінка батьків, і тим, як вони поведуться насправді, часто стає причиною напруженості у стосунках з дітьми. До найпоширеніших негативних моделей батьківської поведінки належать «надмірні очікування», «перенесення неприязні», «критицизм», «неусвідомлене пригнічення» та «невмотивована дратівливість». Такі прояви, навіть якщо вони виникають з найкращих намірів, можуть завдавати шкоди розвитку гармонійних і довірливих відносин між батьками та дітьми.

Дослідження у сфері батьківсько-дитячих взаємин показують, що лише невелика частина батьків насправді дозволяє своїм дітям вільно розвиватися, не нав'язуючи жорстких обмежень. Вони приймають дитину такою, якою

вона є, визнаючи її унікальність та поважаючи її особистісні риси. Такий підхід сприяє гармонійному розвитку, позитивно впливає на інтелектуальні здібності дитини та підвищує її шанси на успішність у майбутньому [2].

Взаємини між батьками та дітьми значною мірою залежать від емоційного стану батька чи матері, а отже, їх якісне покращення неможливе без особистісного зростання дорослих. Робота над власним благополуччям дозволяє батькам позитивно впливати на розвиток дитини, створюючи сприятливі умови для її емоційного та інтелектуального становлення. Важливо, щоб батьки вміли усвідомлювати й задовольняти свої потреби, оскільки це допомагає їм краще розуміти бажання дитини. Водночас дорослим слід ставитися з повагою не лише до своїх обов'язків, а й до власних інтересів, хобі та відпочинку. Консультації з батьками свідчать, що багато хто з них не приділяє належної уваги цьому аспекту, що призводить до хронічної втоми, дратівливості та навіть агресії, негативно впливаючи на сімейні стосунки [34]. Отже, шлях до гармонійних відносин із дитиною починається з самопізнання та внутрішньої рівноваги, адже саме у щасливих та емоційно задоволених батьків зростають діти, відкриті до світу та суспільства.

Дослідження наголошують на важливій складовій батьківсько-дитячих взаємин – довірі. Часто батьки несвідомо виявляють недовіру до своїх дітей, сумніваючись у їхніх здібностях та правильності прийнятих рішень. Це може проявлятися у формі постійного контролю, критики або вираження сумнівів щодо можливостей дитини. Водночас, вміння довіряти своїй дитині, підтримувати її вибір і щиро демонструвати позитивні емоції є важливим кроком до побудови гармонійних взаємин. Навчитися цьому може стати справжнім досягненням для батьків, що сприятиме формуванню у дитини впевненості в собі та відповідальності.

Досвід показує, що у процесі виховання батьки часто використовують оцінні судження – як вербально, так і невербально. Вислови на кшталт «правильно» чи «неправильно», «добре» чи «погано» застосовуються без

урахування реального значення ситуації для дитини. Здебільшого дорослі не прагнуть глибше зрозуміти, як саме їхні слова сприймаються дітьми, оскільки це вимагає від них готовності до змін та переосмислення власної поведінки. Таке відчуження батьків часто пов'язане зі страхом змін або небажанням аналізувати власні взаємодії з дітьми. У результаті вони виправдовують свої спонтанні реакції та застосовують поверхневі, але зручні методи виховання. Діти ж, відчуючи постійну загрозу негативної оцінки, можуть зазнавати стресу, тривожності або навіть страху, що призводить до формування залежності від зовнішньої думки в різних сферах життя – вдома, у школі, в соціальному середовищі. Хоча оцінка поведінки має певне соціальне значення, надмірна фіксація на ній стримує розвиток особистості. Важливо навчити дитину самостійно аналізувати свій життєвий досвід, усвідомлювати його цінність і брати відповідальність за свої дії, що сприятиме її гармонійному розвитку.

Для ефективного формування гуманних відносин між батьками та дітьми важливо розглядати виховання як єдиний процес, що поєднує зусилля школи та сім'ї. Сучасна освітня система, яка постійно змінюється, вимагає від педагогічних колективів усвідомлення необхідності глибоких змін у підходах до виховання.

Сьогодні вчителі, адміністрація, соціальні педагоги та психологи мають прагнути до максимальної результативності навчально-виховного процесу, спрямованого на розвиток особистості дитини. Це неможливо без активної участі батьків, тому пошук нових форм співпраці з сім'єю стає пріоритетним завданням.

Головна мета такої взаємодії – залучити батьків до педагогічного процесу, розвинути їхню свідому позицію у вихованні дітей та мінімізувати можливі негативні аспекти у батьківсько-дитячих стосунках. Лише спільними зусиллями школа та сім'я можуть створити гармонійне середовище для становлення дитини як особистості.

Деякі сімейні середовища створюють серйозні перешкоди для формування здорових батьківсько-дитячих відносин. В таких родинах часто спостерігається переважання матеріальних цінностей над духовними, що негативно впливає на розвиток дитини. Життєві орієнтири в таких сім'ях зосереджені переважно на споживанні, а не на моральному та інтелектуальному зростанні.

Однією з важливих проблем є аморальна поведінка батьків, яка може проявлятися у формі алкоголізму, егоїзму або егоцентризму. Низький рівень освіти та загальної культури ще більше обмежує розвиток дитини, створюючи несприятливе середовище для її становлення. Навіть при формальній участі у школі (наприклад, відвідуванні батьківських зборів) такі батьки часто не мають необхідних педагогічних навичок для ефективного впливу на дитину. У таких сімейних умовах часто панує авторитарний стиль виховання, що призводить до відчуження між поколіннями. Батьки можуть використовувати жорсткі методи контролю, не надаючи дитині можливості для самореалізації. Водночас відсутність спільних інтересів та культурних занять призводить до того, що сім'я не проводить разом вільного часу, що ще більше поглиблює розрив у стосунках. Матеріальний стан таких родин може варіюватися від значного достатку до скрутного фінансового становища, проте в будь-якому випадку основним фактором ризику залишається відсутність духовного розвитку. Навіть за наявності грошових ресурсів такі сім'ї рідко інвестують у освіту чи культурний дозвілля дитини, віддаючи перевагу матеріальним благам.

Діти, які виростають у вищезазначених умовах, часто стикаються з низкою психологічних проблем. Відсутність емоційної підтримки та стабільності може призвести до формування низької самооцінки, труднощів у соціалізації та навчанні. Водночас такі діти можуть наслідувати негативні моделі поведінки своїх батьків, що створює замкнене коло проблем у майбутньому.

Таким чином, психологічні фактори, які впливають на батьківсько-дитячі взаємини, є надзвичайно різноманітними та складними. Вони охоплюють не тільки стиль виховання та структуру сім'ї, але й емоційний клімат у родині, поведінкові моделі батьків і дітей, а також ставлення батьків до дитини. Важливою є гармонія у взаємодії між батьками та дітьми, де обидві сторони активно беруть участь у формуванні здорових стосунків.

Сприятливі психологічні умови, такі як емоційна підтримка, взаємоповага, безумовне прийняття та демократичний стиль виховання, мають позитивний вплив на розвиток дитини, сприяють її емоційному та соціальному благополуччю. Натомість проблеми в родині, такі як конфлікти, насильство, надмірний контроль або недостатня увага до дитини, можуть призвести до серйозних психологічних труднощів у розвитку дитини, включаючи агресивність, тривожність, порушення самооцінки та соціалізації. Тому для формування здорових і гармонійних стосунків важливо враховувати ці психологічні фактори, підтримувати баланс у вихованні, приділяти увагу емоційному комфорту дитини та забезпечувати їй стабільну та підтримувальну атмосферу в родині.

1.3. Батьківсько-дитячі взаємини як провідний чинник розвитку особистості дитини

Сім'я є найважливішим соціальним середовищем, яке безпосередньо впливає на становлення особистості дитини. Атмосфера в родині, характер взаємодії між її членами та моральні цінності визначають емоційний комфорт і розвиток дитини, формуючи її світогляд, поведінкові моделі та самооцінку [24].

Взаємодії між батьками та дитиною надається особливе значення у процесі формування особистості дитини, її емоційної та духовної сфери. Батьківсько-дитячі взаємини є культурно-історичним явищем, яке формується під впливом суспільних норм і цінностей. Саме такі стосунки

закладають основу для всіх інших соціальних зв'язків дитини. Вони також відіграють важливу роль у розвитку самопізнання, оскільки через взаємодію з батьками дитина набуває досвіду у відношенні як до інших людей, так і до самої себе [46].

Особистість людини починає формуватися через взаємодію з батьками. На момент народження дитина не має досвіду, захисних механізмів чи усталених психічних станів. За теорією дослідників, особистість розвивається через взаємодію новонародженої дитини з тією особою, яка виконує функції опіки та піклування. Однією з найпоширеніших теорій у дослідженні батьківсько-дитячих взаємин є теорія прихильності. Вона зосереджена на тому, як дитина пізнає себе через ставлення матері до неї. Деякі науковці розглядають сім'ю як найважливіше соціальне середовище для дитини, яке задовольняє її потреби в прийнятті, визнанні, захисті, емоційній підтримці та повазі. Водночас дослідники підкреслюють важливість ролі батьків у соціалізації дитини: здорові батьківсько-дитячі взаємини є основною умовою успішної адаптації дитини, зокрема в навчальному процесі [17].

Багато досліджень, присвячених питанням батьківсько-дитячих взаємин, аналізують вплив батьківської поведінки на формування особистості дитини. Вченими було відзначено, що надмірна любов і увага можуть призвести до патологічного самостереження та іпохондрії у дітей [46]. Також вчені підкреслили важливість балансу в батьківській поведінці. Зокрема, що надмірно турботлива та дозволяюча поведінка батьків може спричинити виникнення неврозів у дітей, а надмірна опіка матері може призвести до низької толерантності до фрустрацій і порушень у емоційному розвитку дитини. У педагогіці також була сформульована концепція батьківського авторитету, що включає як помилкові типи авторитету (наприклад, авторитет, що ґрунтується на придушенні чи дистанціюванні), так і справжні форми, засновані на любові, доброті та повазі [31].

Л. Беньямін розробила модель взаємодії в парі «батьки – дитина», яка дозволяє детально описати поведінку як батьків, так і дитини. У своїх дослідженнях вона аналізує взаємозв'язок самосвідомості дитини, яка виступає як форма саморегуляції, і ставлення батьків до дитини. Такий зв'язок проявляється через інтроекцію – перенесення батьківських установок і способів впливу на поведінку дитини у її внутрішній світ. Наприклад, постійна критика може перерости в схильність до самозвинувачення, а домінування батьків у взаємодії з дитиною – у прагнення стати «господарем себе», що супроводжується жорстким самоконтролем [52].

У сучасній психології взаємини між батьками та дітьми зазвичай аналізуються через категорії, такі як батьківська позиція, ставлення батьків, стиль взаємодії та тип виховання в родині. Зазначені поняття допомагають чітко охарактеризувати особливості батьківсько-дитячих взаємин. Однак наявність великої кількості термінів для позначення схожих аспектів цих взаємин може викликати певну термінологічну плутанину в психологічних дослідженнях. Як важливий фактор психічного розвитку дитини, батьківсько-дитячих взаємини можна описати за такими основними параметрами [17]:

- характер емоційного зв'язку, з боку батьків – емоційне прийняття та любов до дитини, з боку дитини – прихильність та емоційне ставлення до батьків;
- мотиви виховання та батьківства;
- рівень залученості батьків і дитини в ці взаємини;
- задоволення потреб дитини, турбота і увага з боку батьків;
- стиль комунікації та взаємодії з дитиною;
- підхід до вирішення проблемних ситуацій і підтримка автономії дитини;
- соціальний контроль: вимоги, заборони, спосіб контролю, санкції (заохочення та покарання), батьківський моніторинг;

– рівень стійкості і послідовності або суперечливості в методах виховання.

Батьківсько-дитячі взаємини тісно пов'язані з системою сімейного виховання. Для розуміння значення впливу сім'ї на формування самосвідомості дитини варто згадати висловлювання «виховання – це не якийсь спеціальний, штучно організований захід, а, насамперед, спосіб життя» [2]. Дане твердження влучно підкреслює безперервний характер впливу сім'ї на розвиток особистості дитини: значення має не лише формальний процес виховання, але й характер взаємин у родині – їх частота, форма, спрямованість та інші особливості, що разом створюють той унікальний контекст, через який сприймаються слова і поради батьків. Система сімейного виховання є лише «верхівкою айсберга» багатогранного впливу родини на дитину. Вона включає не тільки усвідомлені настанови та цілеспрямовані дії батьків, але й ті фактори, які часто залишаються непоміченими, хоча й відіграють важливу роль у формуванні особистості дитини.

Наприкінці ХХ століття в суспільній свідомості відбулася зміна виховної парадигми, яка полягала у переході від сприйняття дитини як об'єкта виховання до гуманістичного підходу, що вважає її суб'єктом виховання та рівноправним учасником взаємин [13]. У даному контексті враховується позиція дитини як активного творця цих стосунків. Сучасна психологічна наука трактує виховання як двобічний процес: з одного боку, дитина засвоює соціальний досвід, що вже існує, з іншого – активно взаємодіє з соціальним середовищем, перетворюючи його, вибірково засвоюючи з багатовікового досвіду людства лише те, що відповідає її внутрішнім прагненням та інтересам. Таким чином, дитина стає не лише об'єктом, а й суб'єктом виховання та розвитку [14].

Розглянемо докладніше основні феномени, що характеризують сферу батьківсько-дитячих взаємин, які складають важливу частину розвитку особистості дитини, і одним із важливих аспектів є стиль батьківського

виховання. Стиль виховання безпосередньо залежить від емоційних ставлень батьків до дитини, характеру внутрішньо сімейних взаємин, а також рівня психологічної спільності між батьками та дітьми, що є складною системою, яка передбачає не лише усвідомлення мети та завдань виховання, але й застосування цілеспрямованих методів і прийомів, що відповідають вимогам і обмеженням, встановленим щодо дитини.

В психологічних дослідженнях виділяються декілька важливих параметрів взаємодії батьків і дітей, таких як:

- автономія та контроль;
- відторгнення та прийняття;
- вимогливість;
- рівень емоційної близькості;
- суворість та послідовність;
- рівень протекції [19].

Важливим аспектом є повнота задоволення потреб дитини, вимоги до неї і стабільність стилю виховання. Співвідношення цих параметрів створює різні стилі батьківського виховання.

Ще одним важливим аспектом батьківсько-дитячих взаємин є батьківське ставлення, а також близьке до даного поняття батьківські настанови або позиції. Батьківське ставлення визначається як цілісна система емоцій, які виникають у батьків щодо дитини, а також сукупність поведінкових стереотипів, що використовуються під час взаємодії з нею. Поняття охоплює не лише почуття батьків, але й їх сприйняття та розуміння характеру і особливостей дитини, її вчинків. Батьківські настанови, у свою чергу, означають установку, що визначає загальний підхід батьків до своїх дітей, а також пов'язані з цим форми поведінки, що відображають ставлення до них у процесі виховання. Дані поняття відображають важливу роль емоційної і когнітивної складової у формуванні батьківсько-дитячих взаємин і їхнього впливу на розвиток особистості дитини [21].

У структурі батьківського ставлення виокремлюються три основні складові: інтегроване емоційне прийняття або відторгнення дитини, міжособистісна дистанція у спілкуванні з нею, а також форма і напрямок контролю за її поведінкою. Кожен з цих компонентів можна розглядати як різну комбінацію емоційних, когнітивних та поведінкових елементів, що взаємодіють і формують загальну картину ставлення батьків до дитини [16].

Формування конкретного типу батьківського ставлення залежить від ряду чинників, серед яких важливими є особистісні якості батьків, фізичні та психологічні особливості дитини, її статеві характеристики, а також фактори подружніх взаємин, соціокультурне середовище, сімейні традиції та етологічні аспекти. Усі ці елементи взаємодіють і впливають на характер батьківсько-дитячих взаємин, що, в свою чергу, формує основи для розвитку особистості дитини [1].

Емоційне ставлення батьків до дитини є основою, яка створює підґрунтя для її подальшого розвитку. У контексті емоційних ставлень батьків виокремлюються різні варіанти, що можуть варіювати від безумовно позитивного до відверто негативного полюса [23]. Зокрема:

1. Безумовне емоційне прийняття – це найсприятливіший для розвитку дитини варіант ставлення, що передбачає диференціацію особистості дитини та її поведінки. Таке ставлення забезпечує повне задоволення потреб дитини у безпеці, любові та турботі.

2. Умовне емоційне прийняття – любов, яка залежить від досягнень та поведінки дитини. Це ставлення може викликати у дитини тривогу та невпевненість у собі.

3. Амбівалентне емоційне ставлення – поєднання позитивних і негативних почуттів до дитини, що включає як ворожість, так і любов.

4. Індиферентне ставлення – характеризується емоційною холодністю, байдужістю, низькою емпатією та відсутністю активної участі в житті дитини. Таке ставлення часто є результатом несформованої батьківської позиції або особистісної незрілості батьків.

5. Приховане емоційне відторгнення – ігнорування потреб дитини, що виявляється в негативному ставленні до неї.

6. Відкрите емоційне відторгнення – виражене негативне ставлення до дитини, яке може мати серйозні наслідки для її емоційного розвитку.

Таким чином, емоційне ставлення батьків є важливим чинником, що визначає не лише характер взаємин у родині, але й впливає на психологічне благополуччя та розвиток дитини.

Виділяють чотири типи батьківського ставлення до дитини, зважаючи на рівень усвідомлення ставлення та міру прийняття дитини (рис.1.6).

Перший тип	• «розумне прийняття»
Другий тип	• «нерозумне прийняття»
Третій тип	• «розумне відторгнення»
Четвертий тип	• «нерозумне відторгнення»

Рис.1.6. Типи батьківського ставлення до дитини

Джерело: [19]

Перший тип, «розумне прийняття», характеризується високим рівнем прийняття дитини, позитивним і дружнім ставленням з боку батьків, а також обопільним задоволенням від взаємодії. У цьому випадку батьки адекватно реагують на поведінку дитини, оцінюють її поступки гнучко і обґрунтовано.

Другий тип, «нерозумне прийняття», відрізняється високим рівнем безумовного прийняття дитини, однак, на відміну від першого, воно супроводжується низьким рівнем усвідомлення і задоволення цією взаємодією. У таких батьків відсутня критичність у ставленні до дитини, і вони оцінюють тільки її позитивні якості.

Третій тип «розумне відторгнення» характеризується емоційним неприйняттям дитини, яке супроводжується усвідомленим незадоволенням її поведінкою. Батьки з таким типом ставлення виявляють надмірну вимогливість, критичність і суворість до дитини, що негативно впливає на її емоційний стан.

Нарешті, четвертий тип «нерозумне відторгнення» характеризується низьким рівнем прийняття дитини на емоційному рівні, байдужістю до неї та емоційною дистанцією. Батьки, які проявляють такий тип ставлення, не лише не підтримують дитину, але й не реагують на її потреби, що значно ускладнює взаємини в родині.

Можна стверджувати, що емоційне неприйняття, особливо в ранньому віці, має серйозні наслідки. Таке ставлення може призводити до формування у дитини психологічних проблем, що стосуються становлення образу Я, самооцінки, самоприйняття та інших важливих аспектів ідентичності.

Згідно з результатами сучасних досліджень, проблема емоційного неприйняття дитини є настільки поширеною, що вона набуває соціального виміру. Так, аналізуючи батьківське ставлення до дітей молодшого шкільного віку, Ю. Акименко прийшов до висновку, що понад половина батьків стикається з труднощами у прийнятті дитини такою, якою вона є, що вказує на наявність порушень емоційного компонента ставлення. Майже у половини батьків спостерігаються високі показники інфантилізації, що вказує на проблеми в когнітивному аспекті їх ставлення до дітей. Що стосується поведінкового компонента батьківського ставлення, то автор виділяє два основних порушення: «симбіоз», який діагностується у половини батьків, і «авторитарну гіперсоціалізацію», виявлену майже у третини батьків. Такі порушення свідчать про наявність серйозних проблем у процесі виховання, що можуть негативно впливати на емоційний та соціальний розвиток дітей [1].

Крім батьківського ставлення, важливою складовою в контексті батьківсько-дитячих взаємин є батьківська позиція, яка в основному

відображає когнітивний аспект, зокрема уявлення батьків про дитину, їхні погляди на виховання та методи впливу на розвиток дитини. Внутрішньо сімейні взаємини також залежатимуть від узгодженості або, навпаки, неузгодженості поглядів батьків щодо виховання. Часто проблеми виникають через розбіжності в уявленнях батьків про те, якою повинна бути ідеальна дитина, що, в свою чергу, може стати причиною конфліктів у сім'ї. Причини цих розбіжностей можуть бути зумовлені наявністю стереотипів у вихованні, що передаються в родині через покоління. Стереотипи часто формуються під впливом соціуму та батьківського досвіду. Також навколишнє середовище та вплив соціальних норм також впливають на світогляд батьків, зокрема на їхні установки щодо виховання (наприклад, переконання, що «чим частіше сварити, тим більше користі»). Такі установки часто виявляються в мовленні та поведінці батьків, що сприймаються дітьми як відсутність любові. Установки можуть бути як усвідомленими, так і неусвідомленими, але в будь-якому разі вони мають значний вплив на ставлення батьків до дитини. Через механізми сприйняття та інтроекції установки формують у дитини певні уявлення, які впливають на становлення її особистісних характеристик та внутрішніх структур [45].

У відповідь на неприязнь та відторгнення з боку батьків, діти часто реагують частковим прийняттям або неприйняттям себе, а також своїх батьків та сім'ї в цілому. Відторгнення стає джерелом загрози для цілісності Я у контексті батьківсько-дитячих взаємин. Отже, можна стверджувати, що неприязне ставлення або нехтування з боку батьків створюють несприятливі умови для відчуття дитиною емоційної безпеки. Водночас, відчуття емоційної безпеки і стабільності Я є основою формування ідентичності особистості. Тому загроза цілісності Я може значно ускладнити процес становлення ідентичності дитини.

Таким чином, як показують результати наукових досліджень, для аналізу сфери батьківсько-дитячих взаємин в сучасних психологічних дослідженнях використовуються такі поняття, як стилі сімейного виховання,

батьківські ставлення та позиції. При цьому більшість дослідників акцентують увагу на поглядах батьків, надаючи дитині, зазвичай, пасивну роль у цих взаєминах.

Ставлення батьків до дитини значною мірою формує її образ Я та самоставлення, які є важливими складовими її ідентичності. Батьки не лише транслують свої очікування та ставлення до дитини, але й активно впливають на розвиток її Я-образу і самоповаги через конкретні оцінки, стандарти виконання різних дій, а також через визначення цілей, до яких дитина повинна прагнути, та зразків і ідеалів, до яких вона має орієнтуватися. Зазначені стандарти, норми та очікування знаходять своє відображення в системі сімейного виховання та в методах контролю, застосовуваних батьками.

Ще одним важливим аспектом формування самосвідомості дитини є розвиток її ціннісних орієнтацій, основи яких закладаються саме в сімейному середовищі. Численні вітчизняні дослідження чітко показують, що негативні моральні норми та цінності батьків мають прямий вплив на формування цінностей дитини. Так, велика частина підлітків з девіантною поведінкою виходить із сімей, де пияцтво, аморальні вчинки, постійні сварки та бійки є звичним явищем.

Дитина, вступаючи в систему сімейних взаємин і ставши їх активним учасником, має можливість вибірково реагувати на різні впливи, що робить її суб'єктом власного розвитку та дозволяє стверджувати, що процес формування ідентичності дитини в сім'ї значною мірою залежить від того, чи має дитина можливість бути суб'єктом оволодіння системою цінностей, зокрема родинних, чи є об'єктом нав'язування цих цінностей. У цьому процесі особливу роль відіграють стилі виховання, які визначають межі та можливості для дитини виявляти свою активність та самостійність.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що до сфери батьківсько-дитячих взаємин належать такі феномени, як батьківське ставлення, стиль виховання та характер взаємодії між батьками та дитиною. Зазначені фактори

мають значний вплив на розвиток дитини, формування її особистості, зокрема ідентичності. Детальне вивчення батьківсько-дитячих взаємин через різні параметри, такі як інтерес, близькість або дистанцію, стиль виховання, а також рівень включеності дитини в ці стосунки, дозволяє більш точно аналізувати особливості їх впливу на розвиток дитини.

Висновки до розділу 1

Батьківсько-дитячі взаємини являють собою складну динамічну систему відносин, що характеризуються двостороннім впливом та постійним розвитком. Сучасна психологічна наука розглядає даний феномен як багаторівневий конструкт, що включає емоційний, когнітивний та поведінковий компоненти. Аналіз наукових досліджень дозволяє виділити основні характеристики батьківсько-дитячих взаємин: вони мають безперервний і тривалий характер, змінюючись разом із віком дитини; відзначаються високою емоційною значущістю для обох сторін; поєднують у собі функції піклування та виховання; впливають на формування особистісних якостей дитини; визначають подальшу соціальну адаптацію. Особливу увагу дослідників привертає двосторонній характер цих взаємин. Якщо традиційні підходи акцентували переважно на впливі батьків на дитину, то сучасні концепції підкреслюють активну роль самої дитини у формуванні сімейних відносин. Дитина не є пасивним об'єктом виховання, а виступає повноцінним учасником взаємодії, чия поведінка і реакції впливають на батьківські стратегії.

Українські дослідники (Т. Яблонська, Л. Гончар, О. Олійник та ін.) підкреслюють, що оптимальні батьківсько-дитячі взаємини характеризуються балансом між любов'ю та вимогливістю, підтримкою автономії дитини та встановленням чітких меж. Такі відносини сприяють формуванню гармонійної особистості з адекватною самооцінкою і розвиненими соціальними навичками. Таким чином, батьківсько-дитячі

взаємини являють собою фундаментальний психологічний феномен, що визначає траєкторію розвитку дитини та її подальшу життєву стратегію.

Батьківсько-дитячі взаємини є складною системою, на яку впливає низка взаємопов'язаних психологічних факторів. До головних з них належать: стиль виховання, емоційна підтримка, особистісні особливості членів сім'ї, комунікативні навички та загальний психологічний клімат у родині. Усвідомлення даних факторів дозволяє оптимізувати виховний процес і забезпечити емоційний комфорт дитини. Дослідження підтверджують, що найсприятливіші умови для розвитку дитини створюються в повних, гармонійних сім'ях із демократичним стилем виховання. На противагу цьому, проблемні сім'ї (конфліктні, асоціальні, з аморальним мікрокліматом) створюють серйозні перешкоди для психологічного благополуччя дитини, провокуючи тривожність, агресивність або соціальну дезадаптацію.

Стиль сімейного виховання визначає якість батьківсько-дитячих взаємин і подальшу соціалізацію дитини. Оптимальним є демократичний стиль, заснований на взаємній повазі та співпраці. Авторитарні, ліберальні або нестабільні моделі виховання, навпаки, призводять до негативних наслідків – від інфантильності до антисоціальної поведінки.

Сімейне середовище є первинним та найважливішим фактором у формуванні особистості дитини. Якість батьківсько-дитячих взаємин безпосередньо впливає на емоційний, соціальний та інтелектуальний розвиток дитини, визначаючи її подальшу здатність до адаптації в суспільстві. Саме в родині дитина засвоює базові моделі поведінки, цінності та механізми самопізнання, які стають основою для її подальшого життєвого шляху. Ранній період розвитку є особливо важливим у формуванні дитячої ідентичності. Теорія прихильності підкреслює, що саме в перші роки життя закладаються основи базової довіри до світу. Батьківські установки та моделі поведінки інтерналізуються дитиною, перетворюючись на механізми самоконтролю та самооцінки. Отже, батьківсько-дитячі взаємини мають

особливе значення у процесі формування особистості дитини, її емоційної та духовної сфери, так як такі взаємини є культурно-історичним явищем, яке формується під впливом суспільних норм і цінностей. Саме такі стосунки закладають основу для всіх інших соціальних зв'язків дитини. Вони також відіграють важливу роль у розвитку самопізнання, оскільки через взаємодію з батьками дитина набуває досвіду у відношенні як до інших людей, так і до самої себе.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАСАД БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВЗАЄМИН В СУЧАСНИХ СІМ'ЯХ

2.1. Методи дослідження батьківсько-дитячих взаємин в сучасних сім'ях

Емпіричне дослідження психологічних засад батьківсько-дитячих взаємин у сучасних сім'ях було спрямоване на вирішення низки завдань:

1. Виявлення особливостей взаємодії між батьками та дітьми на основі використання комплексу дослідницьких методик.
2. Визначення взаємозв'язку між компонентами батьківського ставлення та сприйняттям сімейної ситуації дітьми.
3. Розробка корекційної програми, спрямованої на покращення батьківсько-дитячих стосунків.

Процес дослідження здійснювався поетапно:

1. Підготовчий етап – аналіз наукових джерел із тематики батьківсько-дитячих взаємин, визначення методологічних засад та відбір відповідного діагностичного інструментарію.
2. Основний етап – безпосереднє проведення емпіричного дослідження, яке включало збір даних, опитування та застосування вибраних методик.
3. Аналітичний етап – опрацювання отриманих результатів, їх статистичний аналіз та інтерпретація.
4. Корекційний етап – розробка рекомендацій і психокорекційної програми для покращення батьківсько-дитячих взаємин у сім'ях.

Дослідження охопило дітей та їх батьків, загалом 20 сімей. Для здійснення комплексного аналізу батьківсько-дитячих відносин було використано чотири науково обґрунтовані методики:

- Опитувальник «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» (FACES-3) (D. H. Olson, J. Portner, R. Bell);

- Методика «Батьківсько-дитячі відносини» (PARI) (E. S. Schaefer, R. Q. Bell);
- Проективна методика «Сходьнки» (В. Ткачова);

Опитувальник «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» (FACES-3) американських психологів (D. H. Olson, J. Portner, R. Bell) оцінює рівень згуртованості сім'ї, її адаптивні можливості та психологічну стійкість родинної системи. Дозволяє визначити, наскільки сім'я є емоційно згуртованою та гнучкою у процесі подолання труднощів [9].

Даний опитувальник є одним із найбільш широко використовуваних інструментів для оцінки сімейної динаміки. Його структура побудована так, щоб визначити не лише поточний стан сімейних відносин, а й очікування кожного члена родини щодо бажаних змін у сімейному функціонуванні. Методика передбачає відповідь респондентів на серію тверджень, що стосуються рівня емоційної підтримки, взаємодії та ступеня автономності в родині. Зіставлення результатів реального та бажаного стану сімейної системи дає змогу визначити рівень задоволеності стосунками всередині родини та виявити потенційні зони напруги. Чим більша розбіжність між цими показниками, тим вищий рівень психологічного дискомфорту та незадоволеності сімейними стосунками.

Основою опитувальника є два основні аспекти сімейної поведінки: згуртованість та адаптивність.

Сімейна згуртованість відображає рівень взаємозв'язку або, навпаки, віддаленості членів родини один від одного. Вона визначає емоційну прив'язаність між членами сім'ї, ступінь їхньої взаємодії та підтримки.

Сімейна адаптація оцінює здатність сім'ї змінювати свою внутрішню структуру, перерозподіляти ролі, переглядати правила та норми у відповідь на зовнішні виклики чи стресові ситуації.

Методологічна модель, на якій ґрунтується опитувальник, виокремлює чотири рівні сімейної згуртованості:

- Роз'єднаний – низький рівень емоційної взаємодії між членами сім'ї.
- Розділений – помірний рівень прив'язаності.
- Зв'язаний – високий рівень єдності та підтримки.
- Зчеплений – надмірна емоційна залежність у родині.

Аналогічно розрізняють чотири рівні сімейної адаптації:

- Ригідний – жорстка структура, мінімальна гнучкість у розподілі ролей.
- Структурований – стабільна система з певною гнучкістю.
- Гнучкий – значна адаптивність до змін.
- Хаотичний – відсутність чітких правил, постійні зміни у структурі сім'ї.

Комбінування рівнів згуртованості та адаптації дозволяє виділити 16 типів сімейних систем. Серед них 4 типи є збалансованими (оптимальними за обома параметрами), 4 – екстремальними (з крайніми значеннями за двома показниками), а ще 8 – частково збалансованими (один параметр у межах норми, інший – на екстремальному рівні).

Методика містить 20 тверджень. Завдання учасників – оцінити частоту прояву кожного з них за п'ятибальною шкалою (майже ніколи - 1, рідко - 2, іноді - 3, часто - 4, майже завжди – 5), що дозволяє отримати об'єктивну картину сімейних відносин.

Опитувальник «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» наведено в додатку А.

Проективна методика «Сходінки» (В. Ткачова) досліджує суб'єктивне сприйняття дитиною стосунків у родині, рівень довіри між членами сім'ї. Виявляє латентні (приховані) конфлікти, а також ступінь емоційної близькості між батьками та дітьми [25].

Методика дозволяє оцінити: рівень довіри між батьками та дітьми, емоційну близькість між членами сім'ї, наявність латентних (прихованих)

конфліктів у родинних відносинах, суб'єктивне сприйняття дитиною її місця у сім'ї.

Інструкція для дитини. Дитині пропонується малюнок зі сходами, що ведуть угору. Кожна сходинка символізує певний рівень близькості з членами родини. Найнижча сходинка означає найменшу близькість (1 бал), середній рівень (майданчик) відповідає 4 балам, а верхня сходинка – найвищу довіру та близькість (7 балів). Дитині пропонують розташувати себе, маму, тата та інших членів родини (братів, сестер, бабусь, дідусів) на певних сходинках відповідно до її сприйняття стосунків у сім'ї (рис.2.1).

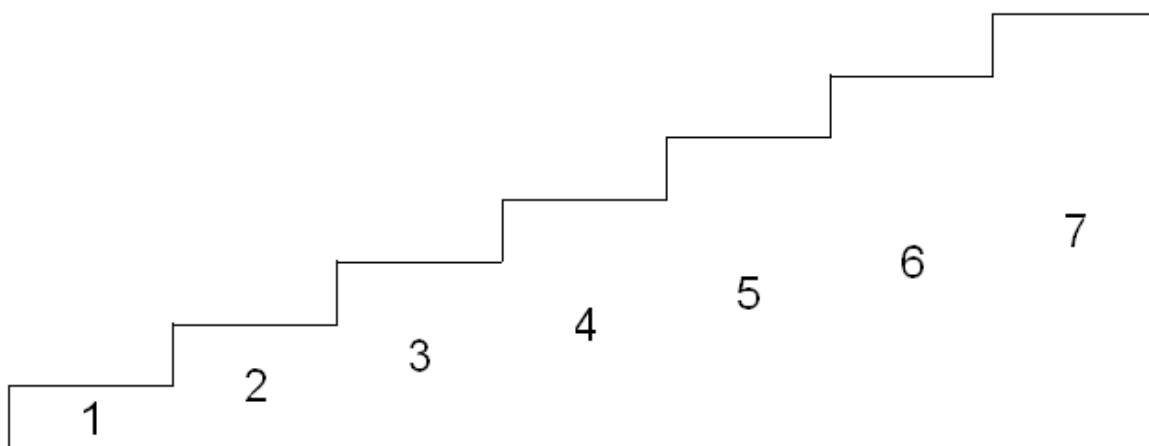

Рис.2.1. Проективна методика «Сходи»

Джерело: [35]

Формат відповіді. Дитина малює або записує, на якій сходинці вона розташовує кожного члена родини.

Після цього дитину запитують: «Чому ти вибрав саме цю сходинку для мами (тата, брата і т. д.)?»

Також можна задати додаткові запитання, наприклад: «А що потрібно зробити, щоб мама піднялася вище?»

Інтерпретація результатів.

– Якщо дитина розташовує себе на нижніх сходинках, це вказує на почуття самотності, недостатність батьківської уваги або конфлікти.

– Якщо члени сім'ї знаходяться на різних рівнях, це означає нерівномірний розподіл уваги або напружені відносини.

– Якщо всі члени родини розташовані на верхніх сходинках, це вказує на тісні емоційні зв'язки та високий рівень довіри.

Важливо звертати увагу не лише на позиції, а й на пояснення дитини, що допомагає глибше зрозуміти її почуття та переживання.

Таким чином, за допомогою методики «Сходинки» можна отримати цінну інформацію про емоційний клімат у сім'ї, рівень комфорту дитини у стосунках із батьками та можливі проблемні аспекти, які варто враховувати у процесі сімейного консультування або психокорекції.

Методика «Батьківсько-дитячі відносини» PARI (Parental Attitude Research Instrument) призначена для аналізу ставлення батьків до різних аспектів сімейного життя та їхньої батьківської ролі. Вона була розроблена американськими психологами Є. С. Шефером і Р. К. Беллом. У методиці виділено 23 характеристики, що відображають різні аспекти відносин батьків з дитиною та загальні особливості сімейного життя [48].

Структура методики – 23 характеристики розподіляються на дві основні групи:

1. Відношення до сімейної ролі – включає 8 характеристик.
2. Батьківсько-дитячі взаємини – охоплюють 15 характеристик, які поділяються на три підгрупи:

- оптимальний емоційний контакт;
- надмірна емоційна дистанція;
- надмірна концентрація на дитині.

1. Відношення до сімейної ролі. Оцінюється за допомогою 8 показників (питання № 3, 5, 7, 11, 13, 17, 19, 23):

- Обмеженість інтересів жінки лише турботами про родину (3).
- Відчуття самопожертви в ролі матері (5).
- Конфліктність у сімейному житті (7).
- Авторитарний стиль виховання (11).

- Незадоволеність роллю господині дому (13).
- Пасивна участь чоловіка у сімейних справах (17).
- Домінування матері у родині (19).
- Відсутність самостійності у матері (23).

2. Відношення батьків до дитини

I. Оптимальний емоційний контакт (питання № 1, 14, 15, 21)

Група свідчить про гармонійні стосунки між батьками та дитиною:

- Заохочення вербального спілкування (1).
- Побудова партнерських відносин (14).
- Розвиток активності у дитини (15).
- Взаємоповага між батьками та дитиною (21).

II. Надмірна емоційна дистанція (питання № 8, 9, 16)

Показники сигналізують про певні проблеми у взаємодії:

- Дратівливість та запальність у спілкуванні (8).
- Надмірна суворість у вихованні (9).
- Відсутність тісного контакту з дитиною (16).

III. Надмірна концентрація на дитині (питання № 2, 4, 6, 10, 12, 18, 20, 22)

Вказує на гіперопіку та контроль:

- Надмірна турбота, що формує залежність (2).
- Пригнічення волі дитини (4).
- Захисна поведінка, уникнення ризиків (6).
- Виключення сторонніх впливів (10).
- Контроль агресивних проявів (12).
- Придушення сексуальності (18).
- Втручання у приватний простір дитини (20).
- Надмірна стимуляція розвитку (22).

Методика оцінювання. Кожна характеристика визначається за 5 твердженнями. Всього опитувальник містить **115** тверджень, що

розташовані у певній послідовності. Випробуваний оцінює твердження, висловлюючи згоду або незгоду з ними (додаток Д).

Система оцінювання базується на перерахунку відповідей у бали відповідно до «ключа» методики.

- Максимальний рівень вираженості ознаки – 20 балів, мінімальний – 5 балів.
- Високі показники (18–20 балів) вказують на сильний прояв тієї чи іншої ознаки.
- Низькі оцінки (5–8 балів) вказують на слабкий рівень прояву відповідної характеристики.

Таким чином, методика PARI дає змогу комплексно оцінити батьківські установки, що впливають на стиль виховання та взаємодію в сім'ї.

Таким чином, комплексне застосування зазначених методик забезпечило всебічне вивчення батьківсько-дитячих взаємин у сучасних сім'ях. Інтеграція кількісних (опитувальники FACES-3, PARI) та якісних (проективна методика «Сходинки») підходів дозволила отримати детальну картину особливостей міжособистісної взаємодії в родині, а також визначити напрями корекційної роботи.

2.2. Діагностика батьківсько-дитячих взаємин в сучасних сім'ях

Дослідження батьківсько-дитячих взаємин було реалізовано за посередництва опитування 20 родин.

1. Методика опитувальник «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» (FACES-3).

У методиці «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» (FACES-3) кожен учасник оцінює 20 тверджень за 5-бальною шкалою. Це означає, що максимально можливий бал для однієї шкали (згуртованості або адаптивності) становить 100 (20 тверджень × 5 балів), а мінімальний – 20 (20

× 1 бал). В таблиці 2.1 наведено нормативні значення (норми) для шкал згуртованості та адаптивності.

Таблиця 2.1

Нормативні значення (норми) для шкал згуртованості та адаптивності

Рівень	Згуртованість (Cohesion)	Адаптивність (Adaptability)
Роз'єднаний	20-44	20-44
Розділений	45-64	45-64
Зв'язаний	65-84	65-84
Зчеплений	85-100	85-100

Джерело: [9]

20-44 балів – низький рівень (роз'єднаність/ригідність).

45-64 балів – середній рівень (розділеність/структурованість).

65-84 балів – високий рівень (зв'язаність/гнучкість).

85-100 балів – дуже високий рівень (зчепленість/хаотичність).

Оптимальними вважаються середні та високі показники (від 45 до 84 балів).

Якщо ж значення нижчі за 45 або вищі за 85, це може вказувати на проблеми у сімейних стосунках, такі як надмірна дистанційованість чи надмірна емоційна злитість.

У додатку Б представлено результати опитування 20 родин за опитувальником «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» (FACES-3).

Аналізуючи результати дослідження в додатку Б, можна зробити наступні висновки щодо рівня сімейної згуртованості та адаптації серед досліджуваних родин.

Середній показник згуртованості серед усіх досліджуваних родин становить 76,9 балів, що загалом вказує на достатній рівень емоційної єдності та взаємної підтримки в більшості сімей. Діапазон отриманих значень варіюється від 55 балів (мінімальний показник) до 90 балів (максимальний показник).

Родини, які отримали показники нижче 65 балів, мають певні труднощі у підтримці емоційної близькості між членами сім'ї. Наприклад, сім'я №5, яка набрала 55 балів, має ризик недостатньої сімейної згуртованості, що може виражатися у відсутності довіри, рідкому спілкуванні або емоційному віддаленні членів сім'ї.

Натомість родини, які отримали від 85 до 100 балів (наприклад, сім'я №20 – 90 балів), демонструють високий рівень взаємної підтримки, тісні емоційні зв'язки та здатність діяти як єдиний колектив. Високий рівень згуртованості є показником гармонійних стосунків, але водночас надмірна емоційна близькість може обмежувати автономність членів родини.

Деякі сім'ї мають середні показники згуртованості (65-84 бали), що вказує на баланс між емоційною близькістю та автономією кожного члена сім'ї. Такі сім'ї можуть ефективно взаємодіяти та підтримувати один одного, водночас зберігаючи особистий простір.

Середній показник адаптації серед досліджуваних родин становить 80,5 балів, що говорить про достатню здатність родин пристосовуватися до змін та ефективно розподіляти ролі й обов'язки. Діапазон значень варіюється від 54 до 96 балів.

Найнижчі показники адаптації демонструють сім'ї, які набрали менше 65 балів (наприклад, сім'я №6 – 54 бали), що вказує на труднощі в адаптації до змін, жорстку структуру сім'ї або відсутність гнучкості у прийнятті рішень. Такі родини можуть мати труднощі в кризових ситуаціях та потребують більшої відкритості до змін.

З іншого боку, сім'ї, які набрали 85-100 балів (наприклад, сім'я №1 – 96 балів), мають високу гнучкість у розподілі сімейних ролей, здатність до компромісу та ефективну систему взаємодії в умовах змін. Такі сім'ї легко пристосовуються до нових обставин, підтримують один одного та швидко знаходять вихід із нестандартних ситуацій.

Загалом, більшість досліджуваних родин демонструють середній або високий рівень сімейної згуртованості та адаптації, що є оптимальним для

гармонійного функціонування сімейної системи, що означає, що такі родини мають достатньо міцні емоційні зв'язки та здатність гнучко реагувати на труднощі.

Проте деякі сім'ї мають низькі показники хоча б в одній із категорій, що може свідчити про труднощі у взаємодії. Наприклад, ризиковими можна вважати сім'ї №5, №6, №14, які мають низький рівень або згуртованості, або адаптації, що означає потребу в додатковій увазі до механізмів сімейної взаємодії та можливу необхідність корекції моделей поведінки в родині.

Найбільш гармонійними можна вважати сім'ї №1 та №20, які мають високі показники в обох шкалах, що вказує на ефективне поєднання емоційної єдності, адаптивності до змін та про стабільну сімейну систему, яка сприяє як індивідуальному розвитку її членів, так і загальній родинній гармонії.

2. Проективна методика «Сходінки» (В. Ткачова).

Методика передбачає оцінку результатів за 7-бальною шкалою (табл.2.2)

Таблиця 2.2

Оцінка результатів проективної методики «Сходінки»

Тип розподілу уваги	Діапазон рівня довіри (бали 1-7)	Інтерпретація	Розташування членів родини на малюнку
Рівномірний	6-7	Високий рівень довіри та емоційної близькості між членами сім'ї. Дитина відчуває підтримку та захищеність.	Всі члени родини розташовані приблизно на одному рівні (верхні сходінки).
Частково рівномірний	4-5	Помірний рівень довіри. У родині можуть бути періодичні труднощі у спілкуванні, але загалом відносини гармонійні.	Члени родини знаходяться на різних сходінках, але не надто віддалені один від одного.
Нерівномірний	2-3	Напружені або дисгармонійні стосунки, розподіл уваги в родині неоднорідний, є ризик відчуженості між членами сім'ї.	Члени сім'ї розташовані на значно різних рівнях, можлива дистанція між дитиною та батьками.
Низький рівень уваги	1	Дитина почувається самотньою, відсутня достатня емоційна підтримка, можливі приховані конфлікти в родині.	Дитина розташована на нижніх сходінках, далеко від інших членів сім'ї.

Джерело: [25]

Проаналізуємо результати проєктивної методики «Сходинки». Дослідження рівня суб'єктивного сприйняття стосунків у родині було проведене серед 20 дітей. У додатку В наведено отримані результати, які дозволяють оцінити рівень довіри між членами сім'ї, наявність або відсутність конфліктів, а також ступінь емоційної близькості між батьками та дітьми.

Рівномірний розподіл уваги спостерігається у 6 сім'ях (№1, №5, №6, №8, №16, №17), що вказує на високу довіру між членами сім'ї та емоційну згуртованість. Усі члени родини розташовані на одному рівні.

Частково рівномірний розподіл уваги зафіксовано у 5 сім'ях (№2, №3, №4, №7, №13). Члени родини знаходяться на різних сходинках, але не надто віддалені один від одного, що означає, що між членами сім'ї є певні труднощі у спілкуванні, але загалом взаємини залишаються гармонійними.

Нерівномірний розподіл уваги притаманний 5 сім'ям (№11, №12, №14, №15, №19). Значна різниця в розташуванні членів сім'ї, що вказує на наявність дисгармонії, нерівномірний розподіл уваги та напружені відносини.

Низький рівень уваги спостерігається у 3 сім'ях (№5, №10, №13). Дитина розташовується на нижніх сходинках, що вказує на емоційну ізоляцію дитини, почуття самотності та потенційні приховані конфлікти в родині.

Отже, більшість сімей (11 з 20) мають рівномірний або частково рівномірний розподіл уваги, що є позитивним показником. 5 сімей демонструють ознаки емоційної дистанції, що вказує на нерівномірний розподіл уваги та можливі труднощі у взаєморозумінні. 3 сім'ї мають критично низький рівень уваги, що може бути наслідком конфліктних ситуацій, недостатнього включення батьків у життя дитини або емоційної ізоляції. Родини з низькими показниками потребують додаткового аналізу та, можливо, корекційної роботи, спрямованої на покращення сімейних відносин і підвищення рівня емоційної підтримки для дитини.

Загалом, методика «Сходінки» дозволила виявити як гармонійні, так і проблемні сімейні системи.

3. Методика «Батьківсько-дитячі відносини» PARI (Parental Attitude Research Instrument).

В додатку Д було запропоновано 115 суджень.

Судження розміщені у певній послідовності і той, хто відповідає, повинен виявити своє ставлення активною або частковою згодою чи незгодою. Поруч з кожним судженням знаходяться букви *А, а, б, Б*. Їх потрібно вибрати залежно від свого переконання у правильності даного положення:

А- якщо з даним положенням згідні повністю (4 бали);

а- якщо з даним положенням швидше згідні, ніж не згідні (3 бали);

б- якщо з даним положенням швидше не згідні, ніж згідні (2 бали);

Б - якщо з даним положенням повністю не згідні (1 бал).

Сума цифрової значимості виражає дану ознаку. Таким чином, максимальна вираженість ознаки - 20, мінімальна -5; 18, 19, 20 - високі оцінки, відповідно -8, 7, 6, 5- низькі оцінки.

Ознака оптимального емоційного контакту з дитиною включає чотири основні аспекти: вербалізацію, партнерські взаємини, розвиток активності дитини та рівноправність у стосунках.

Ознака зайвої емоційної дистанції охоплює такі характеристики, як роздратованість, надмірна суворість та уникнення конфліктів. Аналіз результатів засвідчує, що більшість батьків дошкільнят не схильні до встановлення надмірної дистанції у стосунках із дітьми. Вони прагнуть уникати прояву негативних емоцій, віддаючи перевагу конструктивним способам вирішення конфліктів. Такі батьки демонструють дітям ефективні моделі поведінки, що сприяють гармонійному розвитку дитини.

Ознака надмірної концентрації на дитині містить такі структурні компоненти: підвищену турботу, остереження перед можливістю образити, пригнічення волі, агресивності та сексуальності, повне занурення у світ

дитини, ігнорування зовнішніх сімейних впливів, а також намагання штучно прискорити розвиток дитини.

2.3. Аналіз та інтерпретація отриманих результатів

Інтерпретуємо результати дослідження за допомогою опитувальника «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» (додаток Б), який дозволяє оцінити рівень емоційної єдності родини та її здатність адаптуватися до змін. Отримані результати наведемо у табл.2.3 та табл.2.4, які розподіляють родини за рівнями згуртованості та адаптивності.

Таблиця 2.3

Аналіз сімейної згуртованості за допомогою опитувальника «Шкала сімейної адаптації та згуртованості»

Рівень	Сімейна згуртованість	Кількість родин
Роз'єднаний	20-44	0
Розділений	45-64	3
Зв'язаний	65-84	13
Зчеплений	85-100	4

Джерело: розроблено автором

Сімейна згуртованість оцінює рівень емоційного зв'язку між членами сім'ї, ступінь взаємної підтримки, довіри та спільної діяльності.

Згідно з отриманими даними (табл.2.3):

- 0 родин продемонстрували роз'єднаний рівень (20-44 бали), що вказує на відсутність сімей із критично низькою згуртованістю.
- 3 родини (15%) мають розділений рівень (45-64 бали), що вказує на помірну дистанційованість між членами сім'ї, недостатню емоційну близькість або наявність конфліктів.
- 13 родин (65%) потрапили в категорію зв'язаних (65-84 бали), що вказує про оптимальний рівень взаємодії та підтримки в сім'ї.

- 4 родини (20%) належать до зчепленого рівня (85-100 балів), що говорить про надмірну емоційну залежність між членами сім'ї та меншу автономність.

Графічно діагностику сімейної згуртованості за допомогою опитувальника «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» наведемо на рис.2.2

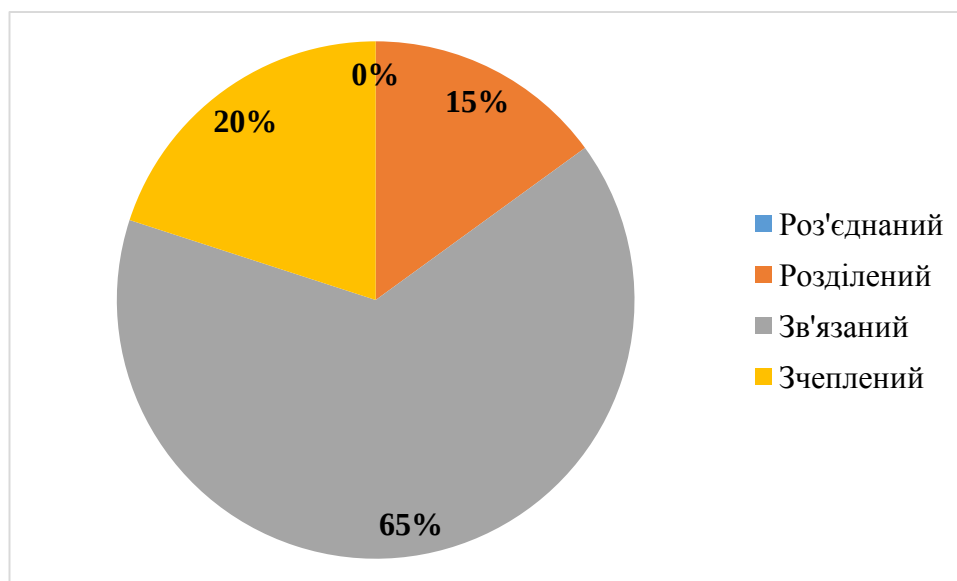

Рис.2.2. Діагностика сімейної згуртованості за допомогою опитувальника «Шкала сімейної адаптації та згуртованості»

Джерело: розроблено автором

Отже, більшість сімей (65%) мають збалансований рівень згуртованості, що є сприятливим для психологічного клімату в родині. Водночас, 20% сімей мають надмірну згуртованість, що потенційно обмежує самостійність членів родини, а 15% сімей – недостатній рівень згуртованості, що впливає на рівень довіри та емоційну підтримку між членами сім'ї.

Таблиця 2.4

Аналіз сімейної адаптивності за допомогою опитувальника «Шкала сімейної адаптації та згуртованості»

Рівень	Сімейна адаптивність	Кількість родин
Ригідний	20-44	0
Структурний	45-64	3
Гнучкий	65-84	13
Хаотичний	85-100	4

Джерело: розроблено автором

Сімейна адаптивність характеризує здатність родини змінювати внутрішню структуру та перерозподіляти ролі. Згідно даних табл.2.4.

- 0 родин продемонстрували ригідний рівень (20-44 бали), що означає відсутність сімей із критично низькою адаптивністю, які не здатні до змін.
- 3 родини (15%) мають структурований рівень (45-64 бали), що вказує на жорстку регламентацію правил та ролей у сім'ї, що може обмежувати гнучкість у кризових ситуаціях.
- 13 родин (65%) мають гнучкий рівень (65-84 бали), що є найбільш оптимальним показником, адже дозволяє родині ефективно реагувати на труднощі.
- 4 родини (20%) належать до хаотичного рівня (85-100 балів), що вказує на надмірну нестабільність у розподілі ролей, що може призводити до плутанини та недостатнього керівництва у родині.

Графічно діагностику сімейної адаптивності за допомогою опитувальника «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» наведемо на рис.2.3

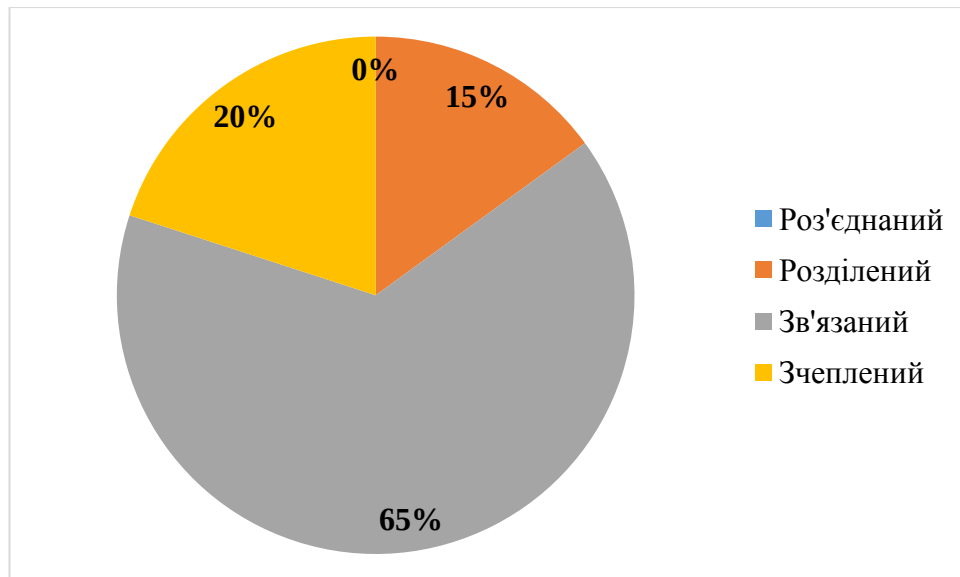

Рис. 2.3. Діагностика сімейної адаптивності за допомогою опитувальника «Шкала сімейної адаптації та згуртованості»

Джерело: розроблено автором

Отже, оптимальний рівень адаптивності (65%) вказує на те, що більшість сімей можуть ефективно перебудовувати свою внутрішню систему взаємодії відповідно до обставин. Проте 15% родин мають занадто жорсткі правила, що може обмежувати можливість ефективного вирішення нестандартних ситуацій, а 20% сімей демонструють хаотичність, що вказує на нестабільність у розподілі обов'язків та ролей.

Таким чином проаналізувавши результати допомогою опитувальника «Шкала сімейної адаптації та згуртованості», можна виділити чотири основні типи родин:

1. Оптимальні сім'ї (65%) – мають середній рівень згуртованості та адаптивності, що сприяє стабільному функціонуванню.
2. Жорсткі сім'ї (15%) – з низькою адаптивністю та середньою/високою згуртованістю, що вказує на авторитарний стиль виховання.
3. Нестабільні сім'ї (20%) – з хаотичною адаптивністю, що може призводити до труднощів у взаємодії.
4. Дистанційовані сім'ї (15%) – з низькою згуртованістю, що вказує на відсутність емоційної близькості.

Таким чином, результати дослідження показують, що більшість сімей мають гармонійний баланс між згуртованістю та адаптивністю, однак існує частка сімей, які потребують консультаційної підтримки для покращення сімейної взаємодії.

Інтерпретуємо результати дослідження за допомогою методики «Сходінки» (додаток В), яка дозволяє дослідити суб'єктивне сприйняття дитиною стосунків у родині, рівень довіри між членами сім'ї та можливі приховані конфлікти. Отримані результати наведемо у табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Аналіз сімейної адаптивності за допомогою методики «Сходінки»

Рівень	Кількість родин	Відсоток
Рівномірний	6	30
Нерівномірний	5	25
Частково рівномірний	6	25
Низький рівень уваги	3	15

30% родин, тобто більшість, мають рівномірний розподіл уваги, що вказує на емоційну близькість, гармонійні відносини та довіру між членами сім'ї. Ще 30% сімей мають частково рівномірний розподіл, що вказує на загалом позитивні взаємини, хоча іноді можуть виникати труднощі у комунікації. У 25% родин спостерігається нерівномірний розподіл уваги, що може вказує про дисбаланс у стосунках, можливі конфлікти або відмінності у рівні довіри між членами сім'ї. Низький рівень уваги зафіксований у 15% родин, що вказує на можливу емоційну ізоляцію дитини, недостатність підтримки та потенційні сімейні проблеми.

Отже, отримані результати вказують на те, що більшість родин демонструють емоційну згуртованість і довірливі відносини. Водночас, існує частка сімей (40%), у яких спостерігається напруженість у взаєминах або недостатній рівень батьківської уваги. Для таких родин доцільним є проведення додаткових психологічних консультацій або впровадження

програм сімейної терапії для зміцнення взаєморозуміння між батьками та дітьми.

Інтерпретуємо результати дослідження за допомогою методики «Батьківсько-дитячі відносини» PARI (Parental Attitude Research Instrument) (табл.2.6).

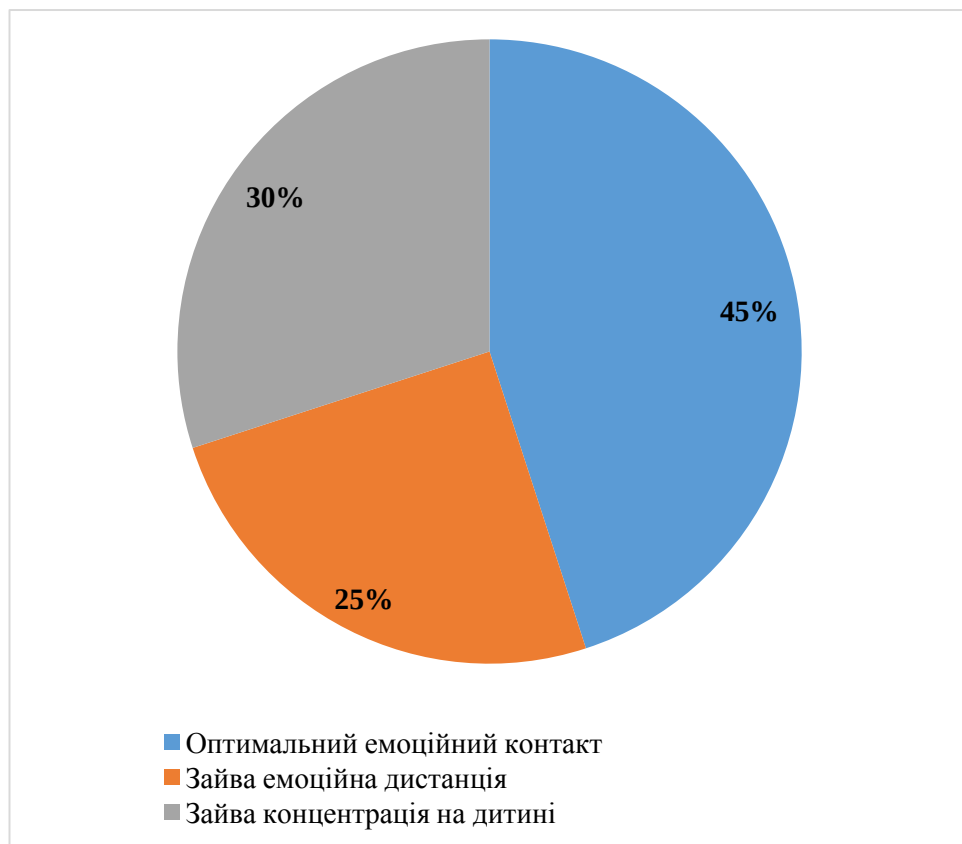
Таблиця 2.6

**Аналіз сімейної адаптивності за допомогою методики
«Батьківсько-дитячі відносини» PARI**

Номер	Ознака	Кількість родин	Відсоток, %
1	Оптимальний емоційний контакт	9	45
2	Зайва емоційна дистанція	5	25
3	Зайва концентрація на дитині	6	30

Джерело: розроблено автором

Діагностика сімейної адаптивності за допомогою методики «Батьківсько-дитячі відносини» PARI зображено на рис.2.4.

**Рис. 2.4. Діагностика сімейної адаптивності за допомогою методики
«Батьківсько-дитячі відносини» PARI**

Джерело: розроблено автором

Аналізуючи результати діагностики батьківсько-дитячих відносин за методикою PARI (Parental Attitude Research Instrument), можна зробити наступні висновки:

Оптимальний емоційний контакт спостерігається у 45% родин – означає, що майже половина сімей демонструє здоровий баланс у взаємодії з дітьми, підтримують емоційний зв'язок, заохочують ініціативність та забезпечують рівноправне спілкування.

Зайва емоційна дистанція характерна для 25% родин. У даних сім'ях батьки можуть проявляти стриманість у вираженні почуттів, встановлювати жорсткі правила або недостатньо залучатися до життя дитини, що може спричиняти емоційний відрив та труднощі у встановленні довірчих стосунків.

Зайва концентрація на дитині відзначена у 30% родин, що вказує на тенденцію до гіперопіки, прагнення контролювати всі аспекти життя дитини, таким чином обмежуючи її самостійність та формування відповідальності.

Загалом, більшість сімей мають оптимальний рівень взаємодії з дітьми, однак у чверті досліджуваних випадків спостерігається надмірна дистанція, а ще у третині – гіперопіка, що може впливати на гармонійний розвиток дитини. Наведені результати говорять про необхідність роботи з батьками щодо формування здорових моделей виховання.

Таким чином, за результатами трьох методик, можна сказати, що в цілому, більшість родин (65%) мають позитивні показники згуртованості та адаптивності, що сприяє створенню здорового сімейного середовища для розвитку дітей. Однак виявлені крайнощі, такі як надмірна контрольованість, емоційна віддаленість або нестабільність у деяких родинах, вимагають корекції та психологічного супроводу.

Висновки до розділу 2

У ході дослідження батьківсько-дитячих взаємин у сучасних сім'ях було використано комплекс науково обґрунтованих методик, які дозволили оцінити особливості взаємодії між батьками та дітьми, а також визначити основні чинники, що впливають на їхні стосунки. Зокрема, опитувальник «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» (FACES-3) (D. H. Olson, J. Portner, R. Bell) допоміг оцінити рівень сімейної адаптації та згуртованості, «Батьківсько-дитячі відносини» PARI (E. S. Schaefer, R. Q. Bell) дозволила дослідити батьківське ставлення до дитини, а проєктивна методика «Сходинки» (В. Ткачова) виявила сприйняття дитиною сімейних стосунків. Дослідження проходило в декілька етапів: від підготовки та збору даних до їх аналізу та розробки корекційних рекомендацій. Загалом було досліджено відповіді 20 сімей, що дозволило отримати репрезентативні дані про основні тенденції у батьківсько-дитячих взаєминах.

Аналіз результатів за методикою опитувальник «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» (FACES-3) показав, що більшість родин (65%) мають оптимальний рівень сімейної згуртованості та адаптивності, що сприяє ефективній взаємодії та підтримці між членами сім'ї. 15% сімей продемонстрували помірну дистанційованість і жорстку регламентацію ролей, що може обмежувати їхню гнучкість у кризових ситуаціях. Водночас 20% родин мають надмірну емоційну залежність або нестабільність у розподілі ролей, що може створювати певні труднощі в самостійності та управлінні сімейними процесами. Важливо відзначити, що критично низькі рівні згуртованості та адаптивності серед досліджених родин не виявлені, що свідчить про загалом позитивний рівень сімейного функціонування.

Результати проєктивної методики «Сходинки» показують, що 30% родин, мають рівномірний розподіл уваги, що вказує на емоційну близькість, гармонійні відносини та довіру між членами сім'ї. Ще 30% сімей мають частково рівномірний розподіл, що вказує на загалом позитивні взаємини,

хоча іноді можуть виникати труднощі у комунікації. У 25% родин спостерігається нерівномірний розподіл уваги, що може вказує про дисбаланс у стосунках, можливі конфлікти або відмінності у рівні довіри між членами сім'ї. Низький рівень уваги зафіксований у 15% родин – вказує на можливу емоційну ізоляцію дитини, недостатність підтримки та потенційні сімейні проблеми.

Аналіз сімейної адаптивності за методикою «Батьківсько-дитячі відносини» PARI показав, що 45% родин мають оптимальний емоційний контакт із дітьми, що свідчить про відкритість у спілкуванні, підтримку та довірливі взаємини. Водночас 25% сімей демонструють зайву емоційну дистанцію, що вказує на недостатню залученість батьків до життя дитини або на надмірну суворість у вихованні. 30% родин проявляють надмірну концентрацію на дитині, що може призводити до обмеження її самостійності та розвитку особистої ініціативи.

РОЗДІЛ 3. КОРЕКЦІЙНА ПРОГРАМА ДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВЗАЄМИН У СУЧАСНИХ СІМ'ЯХ

3.1. Психологічний супровід сімей у процесі гармонізації стосунків

Психологічний супровід – один із видів організації розвивального середовища для реалізації особистісних ресурсів усіх учасників освітнього процесу. Гармонійні батьківсько-дитячі взаємини є важливою складовою емоційного благополуччя як дітей, так і дорослих. Проте у процесі взаємодії між членами сім'ї виникають труднощі, пов'язані з нерівномірним розподілом уваги, зайвою емоційною дистанцією або надмірною концентрацією на дитині. Психологічний супровід спрямований на покращення сімейного мікроклімату, підвищення рівня довіри та взаєморозуміння, а також корекцію неефективних виховних стратегій. Використання індивідуальних та групових методів роботи дозволяє підтримати родини у процесі гармонізації стосунків, формуючи основу для здорового розвитку дитини та її особистісного зростання.

У кожному суспільстві існують як офіційні, так і неофіційні норми, що визначають особливості взаємин між батьками та дітьми. Офіційні норми закріплені законодавчо, їх дотримання є обов'язковим, а порушення тягне за собою юридичну відповідальність. Водночас негласні правила регулюються моральними та етичними принципами і не підлягають правовому контролю [10].

Дослідження взаємодії між батьками й дітьми вказує на те, що дорослі часто очікують від дітей дотримання певних норм поведінки, які самі нерідко ігнорують. При цьому вони схильні ставитися до власних вчинків поблажливіше, ніж до аналогічних дій дітей. Такий підхід спричиняє нерозуміння та знижує рівень довіри у сімейному спілкуванні. Однією з основних проблем у вихованні є неспроможність батьків сприймати як себе, так і свою дитину без спотворень, оцінюючи дії через призму власних

цінностей. Унаслідок цього психологічна дистанція між поколіннями поступово збільшується.

Часто батьки усвідомлюють серйозність проблеми лише тоді, коли взаємини вже зазнали значних руйнувань і їхнє виправлення стає складним завданням. Саме тому своєчасна психологічна підтримка є важливою для запобігання кризовим ситуаціям у сім'ї. Надання батькам необхідних знань і навичок щодо побудови здорових відносин із дитиною сприятиме зміцненню довіри, взаєморозуміння та психологічного благополуччя всіх членів родини.

Аналізуючи особливості внутрішньо-сімейного спілкування, можна зробити висновок, що багатьом батькам складно дозволити своїм дітям самотійно реагувати на життєві ситуації та приймати власні рішення. Вони схильні абсолютизувати власний досвід і вимагають від дітей дотримання аналогічної поведінки. Як наслідок, покірна слухняність не дає дитині можливості розкрити власний потенціал, а батькам – побачити її справжні здібності. У найкращому випадку дитина лише повторить набуті батьками навички, разом із їхніми помилками. Проте кожна особистість має право самотійно реалізовувати свій внутрішній потенціал, віднаходячи в ньому власний сенс. Для цього необхідно довіряти дитині та підтримувати її ініціативи. Дорослим варто відмовитися від стереотипного мислення, яке ґрунтується на хибному уявленні: «Дитина повинна думати, відчувати й бажати так само, як я» [37].

Практика роботи психологів у країнах Західної Європи показує, що важливою умовою ефективного впливу на гармонізацію батьківсько-дитячих стосунків є системне залучення батьків до процесу психологічного супроводу. Такий підхід передбачає поетапне формування активної позиції дорослих, розвиток відповідальності за психоемоційний стан дитини та свідоме ставлення до виховного процесу [53].

У міжнародній практиці виділяють п'ять рівнів залучення батьків до системи психолого-педагогічного супроводу сім'ї:

1. Інформованість – передбачає надання батькам достовірної та науково обґрунтованої інформації про вікові, психологічні та емоційні особливості розвитку дітей. Методами просвітницьких лекцій, індивідуальних консультацій або друкованих матеріалів, що сприяють підвищенню батьківської компетентності.

2. Участь у діяльності – полягає в залученні батьків до участі в групових тренінгах, спільних із дітьми заходах або тематичних заняттях, які мають на меті покращити комунікативні навички, вміння емоційного реагування та спільного дозвілля.

3. Діалог та обмін думками – організовується у формі груп підтримки, батьківських клубів чи фасилітованих обговорень, де учасники мають змогу ділитися досвідом, розглядати типові сімейні ситуації, аналізувати труднощі та спільно шукати оптимальні рішення.

4. Участь у прийнятті рішень – передбачає залучення батьків до формування індивідуальних планів розвитку, участі в узгодженні корекційних програм та визначенні пріоритетних напрямів у вихованні дитини, що значно підвищує рівень їх залученості та мотивації.

5. Достатня відповідальність для дій – це рівень, на якому батьки стають активними партнерами психолога, спроможними самостійно ініціювати зміни в родинному мікросоціумі, впроваджувати здорові моделі поведінки та підтримувати стабільний емоційний клімат у сім'ї [53].

Західна практика демонструє високу ефективність подібної системи, адже послідовне залучення батьків формує у них почуття відповідальності, компетентності та впевненості у власних силах. Особливої значущості набуває створення довірливих стосунків між психологом і сім'єю, що стає основою для побудови продуктивного діалогу й ефективної психолого-педагогічної взаємодії [54].

В українській практиці також спостерігається зростаючий інтерес до системного психологічного супроводу сімей, зокрема – в межах роботи центрів психологічної допомоги, інклюзивно-ресурсних центрів, шкільних

психологічних служб та консультативних кабінетів. У даному контексті важливо впроваджувати комплексні програми, що поєднують діагностику, консультування, психопрофілактику та розвиток батьківських навичок, з урахуванням індивідуальних особливостей сімейного функціонування.

Розробка ефективної програми психологічного супроводу батьків у процесі гармонізації взаємин з дітьми повинна базуватись на поетапному підході, що враховує послідовність форм залучення дорослих до активної взаємодії з дитиною та спеціалістами. Основна ідея полягає в поступовому поглибленні участі батьків, переході від етапу інформування до рівня повної відповідальності й усвідомленої взаємодії (рис.3.1.) [36].

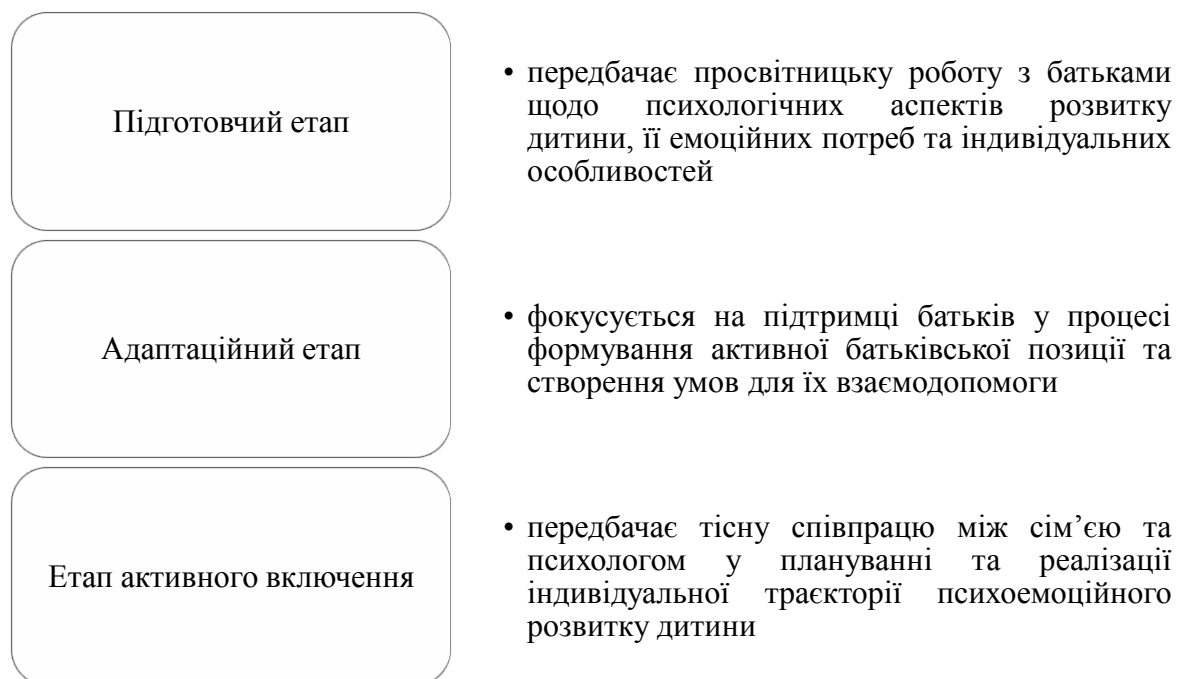

Рис. 3.1. Етапи програми психологічного супроводу батьків у процесі гармонізації взаємин з дітьми

Джерело: розроблено автором на основі [36]

На підготовчому етапі супроводу доцільно проводити тематичні зустрічі, відкриті лекції, тренінгові заняття, групові дискусії та індивідуальні консультації. Особливу увагу варто приділити роз'ясненню ефективних виховних стратегій, побудови безпечного емоційного простору та профілактики конфліктів у сім'ї.

У межах адаптаційного етапу ефективною є організація батьківських клубів, груп психологічної підтримки, де учасники можуть поділитися досвідом, обговорити труднощі, отримати практичні поради від фахівців і відчуття спільності. Такий формат сприяє зниженню рівня напруги, тривожності, формуванню довіри до психолога та усвідомленню необхідності змін.

На етапі активного включення батьки вже не просто одержувачі допомоги, а повноцінні учасники виховного процесу. Залучення їх до прийняття рішень щодо режиму дня, освітніх підходів, форм психокорекційної роботи, оцінювання динаміки розвитку дитини – усе це сприяє підвищенню відповідальності батьків і зміцненню партнерських відносин у родині.

Також важливо забезпечити послідовну трансформацію поведінкових моделей у домашньому середовищі, створюючи умови, що максимально відповідають тим, які формуються у процесі корекційної або освітньої взаємодії з дитиною, що дозволяє уникнути розриву між очікуваннями та реальністю, сприяє кращій адаптації дитини та формуванню стабільного емоційного фону. Саме тому, програму психологічного супроводу батьків можна розглядати як динамічну систему, яка поступово формує в родині готовність до позитивних змін, забезпечуючи гармонізацію взаємин та особистісне зростання всіх її членів. Її впровадження є важливою умовою для створення в суспільстві атмосфери взаємоповаги, емпатії та психологічної безпеки.

Конкретизуючи зміст психологічного супроводу сім'ї, слід зазначити, що він охоплює всіх учасників виховного та освітнього процесу, включаючи дітей, батьків, педагогів і представників адміністрації навчальних закладів. Основним завданням такої роботи є формування емоційно сприятливого середовища, що сприяє гармонійному розвитку дитини та налагодженню конструктивної взаємодії між усіма учасниками процесу виховання. Для досягнення даної мети психологічний супровід реалізується через низку

напрямів: діагностичний, профілактичний, просвітницький, консультативний і корекційний.

Діагностичний напрям передбачає вивчення особливостей батьківсько-дитячих взаємин, визначення емоційного клімату в родині, рівня довіри та підтримки між її членами. Для цього використовуються психологічні методики, анкетування, спостереження та бесіди, що дозволяють ідентифікувати проблемні аспекти у взаємодії між батьками та дітьми.

Профілактичний напрям спрямований на запобігання розвитку конфліктів у сім'ї, усунення можливих передумов емоційного напруження, стресу або порушень у спілкуванні. У межах даного підходу проводяться тематичні тренінги та групові зустрічі, що допомагають батькам опанувати навички ефективної комунікації, вирішення конфліктних ситуацій та створення позитивного мікроклімату в родині.

Просвітницький напрям має на меті підвищення рівня психологічної культури всіх учасників виховного процесу. Його реалізація здійснюється через проведення лекторіїв, семінарів, круглих столів, батьківських зборів, індивідуальних та групових консультацій, у межах яких висвітлюються актуальні питання дитячої психології, вікових особливостей розвитку, стилів виховання та методів формування довірливих взаємин у родині.

Консультативний напрям передбачає надання індивідуальної допомоги батькам та педагогам у розв'язанні конкретних проблем, пов'язаних із вихованням дітей, їх соціалізацією та адаптацією. Особлива увага приділяється роботі з сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах або мають труднощі у комунікації з дитиною.

Корекційний напрям орієнтований на зміну неефективних моделей поведінки у батьківсько-дитячих стосунках, розвиток навичок конструктивної взаємодії, підвищення рівня емоційної грамотності дорослих. Для цього використовуються тренінгові заняття, рольові ігри, психологічні вправи, які допомагають батькам усвідомити власний стиль виховання та скоригувати його відповідно до індивідуальних потреб дитини.

Важливою умовою ефективного впровадження програми є формування психологічної готовності всіх суб'єктів освітнього процесу (учнів, батьків, педагогів, адміністрації) до взаємодії з дитиною. Недостатня поінформованість, використання застарілих методів виховання, стереотипи щодо ролі дитини в сім'ї можуть суттєво ускладнювати комунікацію між поколіннями, що вимагає систематичної роботи з формування нового погляду на особистість дитини та її потреби.

Для забезпечення ефективного психологічного супроводу та корекції сімейних взаємин доцільним є використання різних форм роботи з батьками та педагогами. Найбільш дієвими є тренінгові заняття, лекторії, семінари, консиліуми, виступи та дискусійні клуби, спрямовані на розвиток навичок емоційного інтелекту, подолання виховних труднощів і зниження рівня соціальної дискримінації у спілкуванні з дитиною.

Таким чином, корекційна програма має бути комплексною, включати як профілактичні, так і терапевтичні заходи, адаптовані до потреб конкретних сімей. Її реалізація дозволить не лише покращити батьківсько-дитячі взаємини, а й сприяти створенню комфортного середовища для всебічного розвитку дитини.

3.2. Програма корекції батьківсько-дитячих взаємин

Програма корекції батьківсько-дитячих взаємин спрямована на корекцію та профілактику порушень у взаєминах між батьками та дітьми, формування здорового клімату в сім'ї та розвиток емоційного інтелекту всіх її членів.

Мета програми – покращити якість батьківсько-дитячих взаємин через психологічну корекцію, навчання ефективним стратегіям спілкування та створення гармонійного середовища для розвитку дитини.

Завдання:

1. Діагностика проблем у сімейних взаєминах.

2. Навчання батьків технікам активного слухання та ненасильницької комунікації.

3. Розвиток емоційної компетентності дітей та батьків.

4. Профілактика конфліктів та формування стратегій їх вирішення.

5. Підвищення рівня довіри та взаємоповаги в сім'ї.

Програма розрахована на:

- батьків дітей віком від 3 до 16 років.
- прийомних батьків та опікунів.
- сім'ї, що переживають кризові періоди (розлучення, втрата близьких, переїзд тощо).

Програма складається з трьох основних етапів, які наведені в табл.3.1.

Таблиця 3.1

Етапи реалізації програми корекції батьківсько-дитячих взаємин

Етап	Тривалість	Зміст
1. Діагностичний	2 тижні	– анкетування батьків та дітей; – спостереження за сімейною динамікою; – виявлення основних проблем (конфлікти, відчуженість, агресія тощо).
2. Корекційно-розвивальний	6–8 тижнів	– тренінги для батьків; – індивідуальні та групові заняття з дітьми; – спільні сімейні сесії.
3. Оцінний (рефлексія)	2 тижні	– аналіз змін у поведінці; – рекомендації для подальшої роботи; – підтримка сімей після завершення програми

Джерело: розроблено автором на основі [37; 41]

Розглянемо основні методи та техніки програми корекції батьківсько-дитячих взаємин для батьків.

1. Тренінг ефективної комунікації – техніка активного слухання («Я-повідомлення», віддзеркалення емоцій); відпрацювання невербальних сигналів (тон голосу, міміка). Програму тренінгу наведено в додатку Ж.

Мета полягає в тому, щоб навчити батьків та дітей якісно спілкуватися через активне слухання (використання «Я-повідомлень» та віддзеркалення емоцій), усвідомлення невербальних сигналів (тон голосу, міміка) та створення безпечного простору для вираження почуттів, що сприяє зменшенню конфліктів і поглибленню емоційного зв'язку в сім'ї.

2. Арт-терапія для сімей – спільні малюнки, скульптури з глини – для вираження емоцій.

Мета полягає в тому, щоб допомогти членам сім'ї висловити емоції через творчість, покращити взаєморозуміння через невербальну комунікацію, зменшити напругу та створити позитивний досвід спільної діяльності. Арт-терапія знімає бар'єри в комунікації: діти, які не можуть пояснити словами страх чи гнів, часто висловлюють його через малюнок; батьки, які звикли контролювати, вчаться довіряти інтуїції; спільна творчість – це безпечний спосіб «проговорити» проблеми без прямих конфліктів.

3. Рольові ігри – батьки та діти міняються ролями, щоб краще зрозуміти почуття один одного.

Рольові ігри для батьків та дітей – це потужний інструмент для покращення взаєморозуміння в сім'ї. Коли батьки та діти міняються ролями, вони отримують унікальну можливість побачити ситуації з іншої перспективи, що допомагає зменшити конфлікти та побудувати міцніші емоційні зв'язки. Рольові ігри – це не лише спосіб покращити комунікацію, а й можливість для всієї сім'ї провести час разом у легкій ігровій формі. Вони допомагають зняти напругу, навчають емпатії та довірі, а також створюють приємні спогади, які об'єднують покоління.

Однією з ефективних ігор є «Сімейний конфлікт: хто має рацію?». У грі батько або мати бере на себе роль дитини, яка відмовляється робити домашнє завдання, а дитина грає роль батька, який наполягає на виконанні

обов'язків. Під час гри учасники аргументують свою позицію, використовуючи «чужу» роль. Після закінчення сценки слід обговорити, які емоції виникали у кожного, що було найскладнішим, і як новий досвід вплине на реальні взаємини. Така гра допомагає батькам зрозуміти, як їхній тон і слова впливають на дитину, а дітям стає легше зрозуміти батьківські мотиви та турботу.

Гра «День навпаки» – ще одна цікава рольова гра, яка дозволяє учасникам на собі відчувати повсякденні обов'язки іншого члена сім'ї. Дитина може взяти на себе роль батька, який зранку готує сніданок, збирає всіх до школи або садочка, а батько грає роль дитини, яка не слухається або постійно відволікається. Гра триває 20-30 хвилин, і учасники повинні максимально правдоподібно вжитися в свої нові ролі. Після закінчення варто обговорити, що здивувало, що було найважчим і які висновки можна зробити. Такий досвід допомагає зменшити взаємні претензії, оскільки кожен починає краще розуміти, через що щодня проходить інший член сім'ї.

Для розвитку емоційного інтелекту та невербальної комунікації чудово підходить гра «Без слів». Учасники отримують картки з назвами емоцій, таких як «радість», «розчарування» або «злість», і повинні показати їх без слів – лише за допомогою міміки та жестів. Інший учасник має вгадати емоцію і відреагувати так, ніби це реальна ситуація. Наприклад, якщо дитина показує злість через схрещені руки та насуплені брови, батько може відповісти: «Я бачу, що ти злий. Хочеш розповісти, що сталося?» Ця гра вчить членів сім'ї краще розпізнавати емоції один одного та правильно на них реагувати, навіть коли словами нічого не сказано.

Щоб рольові ігри принесли максимальний ефект, їх варто проводити регулярно – 1-2 рази на тиждень. Добре також записувати ігри на відео (з дозволу учасників), щоб потім разом аналізувати моменти, де виникало нерозуміння. Важливо використовувати реальні ситуації, які недавно викликали напругу в сім'ї, адже це допомагає знайти конструктивні рішення конфліктів. Після кожної гри варто залишати час на рефлексію, запитуючи

один одного: «Що змінилося в твоєму розумінні мами/тата/дитини?». Такі вправи особливо корисні для сімей з підлітками, де часто виникають суперечки через різницю в поглядах та емоційній чутливості.

Розглянемо основні методи та техніки програми корекції батьківсько-дитячих взаємин для дітей.

1. Казкотерапія (для дітей 3–10 років) – аналіз казкових сюжетів для розуміння емоцій.

Казкотерапія – психологічний інструмент, який допомагає дітям розуміти свої емоції та вчитися з ними працювати через аналіз казкових сюжетів. Метод особливо ефективний для дітей віком від 3 до 10 років, оскільки саме в цей період формується їхня емоційна сфера.

Основними принципами казкотерапії є те, що кожна казка містить у собі певний життєвий урок і дозволяє дитині у безпечній ігровій формі стикнутися з різними емоційними станами. Під час читання або розповідання казки дитина непомітно для себе ідентифікується з героями, переживає їхні пригоди і таким чином отримує важливий досвід.

Етапи проведення казкотерапії:

- вибір казки - підбирається з урахуванням актуальних для дитини питань або проблем;
- читання або розповідання - важливо робити це виразно, з інтонаціями;
- обговорення - дитині задаються питання про почуття героїв, їхні вчинки: «Що відчуває герой?», «Як би я вчинив на місці?», «Новий кінець казки» – розвиває креативність і пропонує альтернативні рішення
- аналіз - разом з дитиною робимо висновки з казки;
- закріплення - малювання, ліплення або інша творча діяльність на тему казки [20].

Казкотерапія не лише розвиває емоційний інтелект дитини, а й зміцнює емоційний зв'язок між батьками та дітьми, створює атмосферу довіри і безпеки.

2. Ігрова терапія – використання ігор для відпрацювання соціальних навичок. Основними принципами ігрової терапії є безпечне ігрове середовище, що створює умови для вільного самовираження; дитина отримує можливість «проживати» різні соціальні ситуації в ігровій формі; батьки виступають як спостерігачі та помічники, а не керівники гри; акцент робиться на процесі, а не на результаті гри.

В таблиці 3.2 наведено види ігор для розвитку соціальних навичок.

Таблиця 3.2

Види ігор для розвитку соціальних навичок

Види ігор	Приклади
Рольові ігри	«Магазин» – вчить взаємодії, ввічливості, елементам торгівлі «Лікарня» – розвиває емпатію, турботу про інших «Школа» – допомагає адаптуватися до соціальних норм
Настільні ігри	Кооперативні ігри (де всі грають проти гри) – вчать працювати в команді Ігри з чергуванням ходів – розвивають терпіння, вміння чекати Ігри з правилами – формують розуміння соціальних норм
Сюжетно-рольові ігри	«Родина» – допомагає зрозуміти родинні ролі «Подорож» – вчить адаптуватися до нових умов «Знайомство» – відпрацьовує навички спілкування

Джерело: розроблено автором на основі [15; 40]

Терапевтичні ефекти від ігрової терапії:

- розвиток комунікативних навичок;
- формування емпатії та розуміння почуттів інших;
- відпрацювання стратегій вирішення конфліктів;
- покращення самоконтролю та соціальної адаптації;
- зменшення тривожності в соціальних ситуаціях.

Ігрова терапія особливо ефективна для дітей з труднощами в соціалізації та спілкуванні з батьками, тривожністю або поведінковими проблемами. Регулярні ігрові сесії (2-3 рази на тиждень по 30-60 хвилин) дозволяють досягти помітних результатів вже за 1-2 місяці. Важливо пам'ятати, що гра має бути добровільною і приносити дитині задоволення. Тільки в цьому випадку вона буде мати терапевтичний ефект і сприятиме розвитку соціальних навичок.

3. Емоційний щоденник (для підлітків) – запис власних переживань та їх обговорення з батьками. Емоційний щоденник для підлітків є інструментом самопізнання, який допомагає молоді людям краще розуміти себе та свої реакції на навколишні події. Він являє собою особистий простір, де підліток може вільно фіксувати свої переживання, думки та емоції без страху осуду. Формат ведення може бути різним: класичні щоденникові записи, короткі нотатки у телефоні, малюнки або навіть аудіоповідомлення – головне, щоб це було зручно та природно для самого підлітка [36].

Особливу цінність емоційний щоденник набуває, коли стає мостом між підлітком і батьками. Раз на тиждень можна запропонувати дитині обрати один-два записи, якими вона хоче поділитися. Важливо, щоб процес був добровільним – примус може зруйнувати довіру. Під час обговорення батькам варто уникати оцінок і порад на кшталт «Тобі не варто так реагувати», натомість краще співпереживати: «Я розумію, чому ти так відчувався. У моїй юності був схожий випадок...».

Для тих, хто не любить традиційні щоденники, існують цікаві альтернативи. Можна використовувати мобільні додатки з функцією настрою, створювати колажі з фотографій та малюнків, або навіть вести відеоблог. Деякі підлітки записують свої думки у вигляді пісень чи віршів. Головне – знайти той формат, який буде справді близьким і зручним.

Регулярне ведення емоційного щоденника приносить відчутні результати. Підлітки починають краще розуміти причини своїх емоційних реакцій. З'являється звичка аналізувати ситуації, а не просто реагувати на

них. Зменшується внутрішня напруга, адже емоції знаходять вихід через творчість чи письмо. Для батьків же такий інструмент стає можливістю зазирнути у внутрішній світ своєї дитини без конфліктів і звинувачень.

Таким чином, запропонована програма корекції батьківсько-дитячих взаємин є комплексним рішенням, яке поєднує профілактичні та корекційні заходи, спрямовані не лише на подолання актуальних проблем у сімейних стосунках, але й на створення міцного емоційного зв'язку між поколіннями. Вона охоплює різноманітні методи – від тренінгів ефективної комунікації та арт-терапії до рольових ігор і ведення емоційного щоденника, що дозволяє враховувати індивідуальні потреби кожної сім'ї. Регулярна робота за цією методикою сприятиме зменшенню кількості конфліктів, покращенню якості комунікації, збільшенню рівня довіри та емоційної близькості між батьками та дітьми, а також розвитку навичок саморегуляції у дітей. У результаті сім'ї зможуть не лише подолати існуючі труднощі, але й створити гармонійне середовище, де кожен член почуватиметься безпечно, зрозуміло та щасливо, що в кінцевому підсумку перетворить родину на справжню опору для всіх її членів. Корекційна програма є інструментом для побудови здоровіших, щасливіших стосунків, де повага, довіра та взаєморозуміння стають основою сімейної гармонії.

3.3. Практичні рекомендації для батьків щодо зміцнення емоційного зв'язку з дітьми

Емоційний зв'язок між батьками та дітьми є фундаментом здорового розвитку дитини, її соціальної адаптації та психологічного благополуччя. У сучасних умовах, коли сім'ї стикаються з численними викликами – збереження емоційного зв'язку вимагає свідомих зусиль. Емоційний зв'язок формується через щоденні прояви уваги, справжній інтерес до внутрішнього світу дитини та готовність бути поруч у будь-якій ситуації. Його зміцненню сприяють відверті розмови, спільні ритуали та здатність батьків розпізнавати

й поважати емоційні потреби дитини на кожному етапі її дорослішання. Нижче наведено комплекс практичних рекомендацій, які допоможуть батькам побудувати міцні, довірчі відносини з дітьми різного віку.

Основними принципами емоційного зв'язку у батьківсько-дитячих взаєминах є беззаперечна любов і прийняття, емоційна доступність, відкритість до діалогу. Їх характеристики наведено на рис. 3.2.

Беззаперечна любов і
прийняття

- Дитина повинна відчувати, що її люблять не за досягнення чи хорошу поведінку, а просто за те, що вона є, що означає:
- Уникати порівнянь з іншими дітьми ("Ось як Сашко добре вчиться!").
- Підкреслювати, що ваша любов не залежить від успіхів ("Я люблю тебе будь-яким").
- Приймати емоції дитини, навіть негативні ("Я бачу, ти злишся – це нормально").

Емоційна доступність

- Бути присутнім не лише фізично, але й емоційно:
- Відкладати телефон/роботу під час спілкування.
- Підтримувати візуальний контакт, коли дитина щось розповідає.
- Використовувати "активне слухання", тобто кивати, повторювати її слова ("Тобі було неприємно, так?").

Відкритість до діалогу

- Створити атмосферу, де дитина не боїться говорити про будь-які теми:
- Не критикувати "незручні" питання ("Чому ти таке питаєш?!" → "Це цікаве питання, давай обговоримо").
- Використовувати "Відкриті запитання" ("Як пройшов день?") замість закритих ("Ти в школі все добре?").

Рис. 3.2 Основні принципи емоційного зв'язку у батьківсько-дитячих взаєминах

Джерело: розроблено автором на основі [36]

Розглянемо конкретні стратегії зміцнення емоційного зв'язку між батьками та дітьми для різного віку.

Для дітей віком 3-6 років особливо важливими є спільні ритуали, які створюють відчуття безпеки та стабільності. Читання казки перед сном у обіймах, використання «таємного жесту» (наприклад, подвійного стискання руки) як коду любові – це прості, але надзвичайно ефективні способи зміцнення зв'язку. Для розвитку емоційного інтелекту чудово підходять ігри на розпізнавання емоцій, де батьки показують різні вирази обличчя, а дитина вгадує, або розігрування конфліктних ситуацій за допомогою улюблених іграшок.

У віці 7-12 років основним стає якісний час, присвячений виключно дитині. Достатньо 15-20 хвилин щодня, коли ви граєте у настільну гру, гуляєте або просто спілкуєтеся без відволікань. Емоційний щоденник, де дитина може малювати або записувати свої переживання, допомагає краще розуміти її внутрішній світ. Спільні хобі – випікання, садівництво чи створення коміксів – не лише розвивають, але й формують особливі спогади.

Для підлітків 13-18 років критично важливою стає повага до їх автономії. Замість непроханих порад варто запитати: «Ти хочеш моєї думки чи просто виговоритися?» Спільні «дорослі» активності – кава, приготування їжі, обговорення фільмів – допомагають підтримувати зв'язок у складний період. У кризових ситуаціях найважливіше – дати зрозуміти, що ви завжди поруч.

Коли емоції зашкалюють, найкраще рішення – взяти паузу. Фраза «Давай заспокоїмося і поговоримо через 10 хвилин» допомагає уникнути ескалації. Важливо описувати ситуацію без звинувачень, наприклад: «Я помітив безлад у кімнаті, і це мене засмучує», замість «Ти знову не прибрав!».

Демонструвати повагу до думки дитини можна через уважне слухання та спільний пошук рішень. Коли батьки не просто вислуховують, а й активно

залучають дитину до обговорення проблеми, що формує відчуття вагомості її думки. Такий підхід показує, що позиція дитини враховується, а не просто ігнорується. Спільний пошук рішень на практиці може виглядати як обговорення альтернативних варіантів, де дитина пропонує свої ідеї, а батьки допомагають їх реалізувати, що розвиває в дитини почуття відповідальності за прийняті рішення та впевненість у власних силах. Важливо пам'ятати, що справжня повага проявляється не лише у формальному вислуховуванні, а й у готовності враховувати думку дитини при прийнятті остаточного рішення. Навіть якщо думка дитини не стає основним рішенням, варто пояснити, чому було обрано інший варіант, а не просто відкинути її пропозицію.

Деякі фрази можуть нашкодити довірі. Краще казати «Я розумію твої почуття» замість «Ти неправильно відчуваєш», або «Давай знайдемо рішення разом» замість критики. Коли батьки втомлені, чесніше сказати «Мені зараз важко, давай відпочинемо», ніж зриватися на дитину.

Сучасні технології можуть стати союзниками у зміцненні зв'язку. Спільний перегляд пізнавальних відео чи творча гра відкривають нові можливості для спілкування. Книги для батьків, такі як «Як говорити, щоб діти слухали», пропонують корисні стратегії.

Батьках також потрібно не забувати про власний психологічний стан – діти чудово відчувають і копіюють емоції батьків. Регулярний час для себе – це не егоїзм, а необхідна умова гармонійних стосунків у сім'ї.

Таким чином, налагодження міцного емоційного зв'язку – це щоденна робота, яка вимагає терпіння і послідовності. Навіть 10 хвилин якісного спілкування можуть змінити більше, ніж години механічного спілкування. Кожна дитина унікальна, тому важливо знаходити індивідуальний підхід. Нагорода батьків – довірливий погляд дитини, яка знає, що в будь-якій ситуації може розраховувати на їх підтримку.

Висновки до розділу 3

Психологічний супровід сімей у процесі гармонізації стосунків є важливим інструментом для покращення сімейного мікроклімату, розвитку довіри та ефективної комунікації між батьками та дітьми. Він передбачає комплексний підхід, що включає діагностику, профілактику, просвітництво, консультування та корекцію, спрямовані на усунення конфліктів і формування здорового емоційного середовища. Застосування індивідуальних і групових методів роботи, поетапне залучення батьків до активного взаємодії, а також врахування їхніх потреб дозволяють досягти стійких позитивних змін у сімейних відносинах, що сприяє гармонійному розвитку дитини та психологічному благополуччю всієї родини.

Запропонована програма корекції батьківсько-дитячих взаємин є цілісним підходом, який об'єднує психологічну підтримку, розвиток емоційної компетентності та формування ефективних комунікативних стратегій для всіх членів родини. Завдяки поетапній реалізації – від діагностики до рефлексії – та використанню таких методів, як тренінги, арт- і казкотерапія, рольові ігри та емоційний щоденник, програма дозволяє не лише виявити проблеми у взаєминах, а й активно сприяти формуванню безпечного, довірливого і гармонійного сімейного середовища. Її впровадження допомагає зменшити рівень конфліктності, підвищити емоційну близькість та створити основу для здорового психоемоційного розвитку дитини.

Ефективність програми підтверджується зменшенням кількості конфліктних ситуацій, покращенням рівня довіри та формуванням більш тісного емоційного зв'язку між поколіннями. Важливим аспектом є те, що програма не лише вирішує актуальні проблеми, але й навчає членів сім'ї стратегіям конструктивної взаємодії, що стає основою для тривалого психологічного благополуччя.

Практичними рекомендаціями для батьків щодо зміцнення емоційного зв'язку з дітьми є конкретні дії та стратегії, які базуються на принципах безумовної любові, емоційної доступності та відкритості до діалогу. Їх впровадження дозволяє створити тепле, підтримуюче середовище, де дитина відчуває себе почутою, прийнятою і важливою. Залежно від віку дитини, це можуть бути спільні ритуали, якісний час без гаджетів, ведення емоційного щоденника, спільне прийняття рішень чи просто уважне слухання. Такі дії не лише сприяють кращому розумінню дитиною власних емоцій, а й формують глибокий рівень довіри та взаємної поваги в родині.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Таким чином, дослідивши психологічні засади батьківсько-дитячих взаємин у сучасних сім'ях, можна зробити наступні висновки:

1. Батьківсько-дитячі взаємини є багаторівневою динамічною системою, яка включає емоційний, когнітивний та поведінковий компоненти й базується на взаємному впливі. Сучасна психологічна наука все частіше розглядає дитину як активного учасника взаємодії, здатного впливати на стиль і стратегії батьківського виховання. Оптимальні взаємини характеризуються балансом любові та вимогливості, підтримкою автономії дитини та встановленням чітких меж. Вони мають довготривалий характер і визначають траєкторію особистісного та соціального розвитку дитини.

2. На батьківсько-дитячі взаємини впливає низка взаємопов'язаних психологічних чинників, серед яких основними є стиль виховання, емоційна підтримка, особистісні характеристики членів родини, рівень комунікативної компетентності та психологічний клімат у сім'ї. Найсприятливіші умови для гармонійного розвитку дитини створюються в повних сім'ях із демократичним стилем виховання. Натомість у проблемних родин (конфліктних, асоціальних, з порушенням мікрокліматом) підвищується ризик розвитку емоційної нестабільності, тривожності, агресивності або соціальної дезадаптації.

3. Сімейне середовище виступає першоосновою особистісного становлення дитини, формуючи базові моделі поведінки, емоційного реагування та системи цінностей. Саме якість батьківсько-дитячих взаємин значною мірою визначає рівень емоційного, соціального та інтелектуального розвитку дитини. У ранньому віці закладається фундамент довіри до світу та до себе, формується ідентичність, а батьківські установки інтерналізуються у вигляді моделей самооцінки та самоконтролю. Таким чином, батьківсько-дитячі взаємини відіграють головну роль у становленні емоційної, духовної

та соціальної сфер особистості, а також у формуванні здатності до конструктивної взаємодії в соціумі.

4. У ході дослідження батьківсько-дитячих взаємин у сучасних сім'ях було використано комплекс науково обґрунтованих методик, які дозволили оцінити особливості взаємодії між батьками та дітьми, а також визначити основні чинники, що впливають на їхні стосунки. Зокрема, опитувальник «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» (FACES-3) (D. H. Olson, J. Portner, R. Bell) допоміг оцінити рівень сімейної адаптації та згуртованості, «Батьківсько-дитячі відносини» PARI (E. S. Schaefer, R. Q. Bell) дозволила дослідити батьківське ставлення до дитини, а проєктивна методика «Сходинки» (В. Ткачова) виявила сприйняття дитиною сімейних стосунків. Дослідження проходило в декілька етапів: від підготовки та збору даних до їх аналізу та розробки корекційних рекомендацій. Загалом було досліджено відповіді 20 сімей, що дозволило отримати репрезентативні дані про основні тенденції у батьківсько-дитячих взаєминах.

6. Аналіз результатів за методикою опитувальник «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» (FACES-3) показав, що більшість родин (65%) мають оптимальний рівень сімейної згуртованості та адаптивності, що сприяє ефективній взаємодії та підтримці між членами сім'ї. 15% сімей продемонстрували помірну дистанційованість і жорстку регламентацію ролей, що може обмежувати їхню гнучкість у кризових ситуаціях. Водночас 20% родин мають надмірну емоційну залежність або нестабільність у розподілі ролей, що може створювати певні труднощі в самостійності та управлінні сімейними процесами. Важливо відзначити, що критично низькі рівні згуртованості та адаптивності серед досліджених родин не виявлені, що свідчить про загалом позитивний рівень сімейного функціонування.

Результати проєктивної методики «Сходинки» показують, що 30% родин, мають рівномірний розподіл уваги, що вказує на емоційну близькість, гармонійні відносини та довіру між членами сім'ї. Ще 30% сімей мають частково рівномірний розподіл, що вказує на загалом позитивні взаємини,

хоча іноді можуть виникати труднощі у комунікації. У 25% родин спостерігається нерівномірний розподіл уваги, що може вказує про дисбаланс у стосунках, можливі конфлікти або відмінності у рівні довіри між членами сім'ї. Низький рівень уваги зафіксований у 15% родин – вказує на можливу емоційну ізоляцію дитини, недостатність підтримки та потенційні сімейні проблеми.

Аналіз сімейної адаптивності за методикою «Батьківсько-дитячі відносини» PARI показав, що 45% родин мають оптимальний емоційний контакт із дітьми, що свідчить про відкритість у спілкуванні, підтримку та довірливі взаємини. Водночас 25% сімей демонструють зайву емоційну дистанцію, що вказує на недостатню залученість батьків до життя дитини або на надмірну суворість у вихованні. 30% родин проявляють надмірну концентрацію на дитині, що може призводити до обмеження її самостійності та розвитку особистої ініціативи.

7. Психологічний супровід сімей у процесі гармонізації батьківсько-дитячих взаємин виступає основним чинником у формуванні позитивного сімейного мікроклімату та зміцненні емоційного зв'язку між поколіннями. Він реалізується через багаторівневу систему психолого-педагогічних заходів, які охоплюють діагностику взаємин, профілактику деструктивних моделей поведінки, просвітницьку роботу, індивідуальне та сімейне консультування, а також корекційні втручання. Комплексний підхід, що поєднує як індивідуальні, так і групові форми роботи, дає змогу виявити глибинні проблеми у спілкуванні між батьками та дітьми, зменшити напругу та конфліктність, підвищити рівень емпатії й взаєморозуміння. Системна підтримка психолога допомагає батькам усвідомити потреби дитини, адаптувати власні виховні стратегії й створити умови для гармонійного розвитку всієї родини.

8. Розроблена програма корекції батьківсько-дитячих взаємин передбачає поетапну реалізацію, починаючи з діагностики сімейних відносин і завершуючи рефлексивним етапом, що дозволяє оцінити досягнутий

прогрес. Основними компонентами програми стали психоемоційна підтримка батьків і дітей, розвиток емоційного інтелекту, вдосконалення навичок ефективної комунікації та формування безпечного простору для вираження почуттів. До змісту програми включено сучасні психокорекційні методи: тренінгові заняття, арт- і казкотерапію, рольові ігри, ведення емоційного щоденника. Застосування зазначених методик дало змогу досягти суттєвого зниження рівня конфліктності в родині, посилити довіру між батьками й дітьми, а також сприяти формуванню стабільного та гармонійного емоційного середовища. Важливо, що програма не лише вирішує наявні проблеми у стосунках, а й забезпечує формування стійких навичок конструктивної взаємодії, що є основою психологічного благополуччя родини.

9. Практичні рекомендації для батьків щодо зміцнення емоційного зв'язку з дітьми ґрунтуються на засадах безумовного прийняття, чуйного ставлення та регулярного емоційного контакту. Основними стратегіями є створення спільних щоденних ритуалів, проведення якісного часу разом, активне слухання, залучення дитини до сімейних рішень, а також використання таких інструментів, як емоційні щоденники. Застосування цих підходів сприяє формуванню стабільного, довірливого середовища, в якому дитина може вільно виражати свої почуття та думки. Також батьки мають проявляти емоційну доступність, тобто готовність вислухати, підтримати та поділитися власними переживаннями, що поглиблює взаєморозуміння та закладає основу для стійких, гармонійних стосунків. Такі дії є ефективним засобом профілактики емоційного відчуження, сприяючи формуванню у дитини почуття безпеки, власної цінності та довіри до світу.

Таким чином, результати дослідження підкреслюють, що гармонійні батьківсько-дитячі взаємини є не лише основою для повноцінного розвитку дитини, а й важливим фактором психологічного благополуччя сім'ї загалом. Залучення психологічної підтримки, корекційних програм і просвітницької

роботи є важливою умовою для забезпечення сталого розвитку емоційно здорових поколінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акименко Ю. Ф. Психологічна корекція ставлення батьків до дітей молодшого шкільного віку : автореф. дис...канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2003. 20 с.
2. Алексеєнко Т. Ф. Тенденції розвитку і класифікація батьківсько-дитячих стосунків в умовах сучасної сім'ї. *Збірник наукових праць Української Академії державного Управління при Президентові України*. 2001. №1. С 11-21
3. Безпалько О. В. Сім'я як провідний фактор соціального виховання особистості. Соціальна педагогіка: Підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 221 с.
4. Беленька І. Сучасний стан питання формування та розвитку емоційної компетентності дітей дошкільного віку в контексті взаємодії з батьками. *ОД*. 2021. Том 34, № 3. С. 96-110.
5. Бриль М. М. Соціально-психологічні особливості дитячо-батьківських стосунків з дошкільниками у дистантних сім'ях. Теоретичні і прикладні проблеми психології: *Збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля*. 2015. № 2 (37). С. 33-38.
6. Булгакова, О. Ю, Азаркіна, О. В. Теоретичні основи вивчення дитячо-батьківських стосунків у психологічних дослідженнях. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2021. №31(70). С. 100–104
7. Бурлуцька Т. Л., Оніпченко О. І. Гендерний аспект формування усвідомленого батьківства як соціально-педагогічна проблема. Гендерна політика очима української молоді: регіон. наук.- практ. конф. (Харків, 30 листопада 2016 р.). Харків: Хар нац. ун-т міського господ. імені О. М. Бекетова, 2016. С. 34–45.
8. Варій М. Й.. Загальна психологія. Київ: Центр учбової літератури. 2017. 608с.

9. Васильченко О.М. Діагностика та корекція репродуктивної поведінки особистості: навчально- методичне видання. К.: 2012. 96 с.
10. Ганіч Л. Психологія сім'ї : практична психологія». Харків : Рідне слово, 2017. 216 с.
11. Гаркуша І.В., Кайко В.І. Проблема батьківсько-дитячих стосунків у психології. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія психологічні науки*. 2016. Вип.1. Том 2. С. 12-16
12. Гончар Л. В. Теоретико-методологічні засади формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07. Київ, 2018. 510 с.
13. Гончар Л. В. Ретроспектива та сучасне осмислення проблем сімейного виховання. Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звітної науково-практичної конференції Інституту проблем виховання НАПН України за 2016 рік, Івано-Франківськ. 15 березня, 2017. С. 56-63.
14. Гром С. Сімейне виховання та його вплив на морально особистісне зростання дошкільників. *Молодь і ринок*. 2012. № 2 (85). С. 160–166.
15. Групові форми роботи в системі психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій (досвід упровадження) / [авт. кол. В. В. Байдик, Ю. С. Бондарук, Ю. П. Гопкало, Т. Б. Гніда, І. О. Корнієнко, Н. В. Лунченко, Ю. А. Луценко, Р. А. Мороз, І. І. Ткачук]; заг. ред. В. Г. Панка, І. І. Ткачук. Київ: Ніка-Центр, 2020. 122 с.
16. Демиденко Т. М. Педагогічна позиція батьків у виховному процесі. *Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Сер. : Педагогіка, соціальна робота*. 2011. № 22. С. 43–45
17. Дмитренко А. К., Мармазинська П. Є., Тарновська О. С. Психологія сімейного виховання. Чернівці: Прут, 2011. 198 с.
18. Думанська В. П. Відповідальне батьківство: теоретичний аспект. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 3 (25). С. 75–86.

19. Душка А. Л. Дитячо-батьківські відносини як фактор успішного розвитку дитини. *Науковий вісник Південноукраїнського нац. пед. ун-ту імені К. Д. Ушинського*. 2011. № 11–12. С. 262–271.
20. Заліток Л. Казкотерапія за Василем Сухомлинським. Інноватика у вихованні. 2017. Вип. 6. С. 99-106.
21. Зобенько Н. А. Особливості впливу сімейного виховання на поведінку дітей старшого дошкільного віку. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: «Педагогічні науки»*. Черкаси, 2018. № 3. С. 65-73.
22. Капська А. Й. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей: навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 232 с.
23. Кириченко О. В. Батьківство як соціально-психологічний феномен. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2018. № 23. С. 58–62
24. Корман О. А. Батьківське ставлення та його вплив на формування дитячої особистості. Педагогічна освіта: теорія і практика. *Психологія. Педагогіка: зб. наук. пр. Київ. ун-ту імені Бориса Грінченка, Інту пробл. виховання НАПН України*. Київ : Вид-во Київ. ун-ту імені Бориса Грінченка, 2011. С. 70–84.
25. Кравченко К. В. Дослідження ставлення батьків до дитини у сучасних українських сім'ях. Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні питання соціальної та практичної психології у координатах сучасних парадигм» : зб. наук. пр. за заг. ред. проф. Н. Є. Завацької, 23-24 січня 2015 р. Сєверодонецьк : Вид-во Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля, 2015. № 2 (37). С. 12-18.
26. Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: монографія. Київ : Фенікс, 2009. 416 с.
27. Красін С. А. Визначення проблеми батьківства в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського: матеріали II-ї Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 103 30

вересня 2019 р.). Харків: Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, 2019. С. 72–75.

28. Красін С. А. Зміст і структура усвідомленого батьківства в контексті системного підходу. Наукові досягнення. Відкриття та шляхи розвитку педагогічної науки : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 20–30 травня 2020 р.). Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2020. С. 49–53.

29. Мушкевич М. І. Психологічний супровід сім'ї з проблемними дітьми. *Психологія: реальність і перспективи*. 2013. № 1. С. 91–94.

30. Нагула О. Л. Батьківська компетентність як чинник психічного розвитку дитини. Вісник Нац. академії Державної прикордонної служби України. 2012. Вип. 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_5_44. (дата звернення 02.04.2025).

31. Олійник О. О. Корекція батьківсько-дитячих взаємин як умови формування адекватної самооцінки старших дошкільників. *Габітус. Психологія особистості*. 2020. №16. С. 169-173.

32. Повалій Л. В. Специфіка батьківсько-дитячих взаємин у сучасній сім'ї. *Збірник наукових праць*. 2012. №16. С. 233-240

33. Повалій Л. В. Концептуальні підходи до формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин у сім'ї. Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали науково-практичної конференції, Івано-Франківськ. 13-14 квітня, 2011. С.56-58.

34. Помиткіна Л. В., Злагодох В. В., Хімченко Н. С., Погорільська Н. І. Психологія сім'ї. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. 270 с.

35. Психологічна допомога дитині та сім'ї: практикум. / за ред. Л. Магдисюк, М. Замелюк, О. Беспарточна, Н. Борбич. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 280 с

36. Психолого-педагогічний супровід сім'ї у роботі психолого-медико-педагогічних консультацій / авт. кол. : С.І. Васильковська, Т.В. Жук, Т.Д.

Ілляшенко та ін.; за ред. А.Г. Обухівської. Київ : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2015. 66 с

37. Романовська Д.Д. Психологічний супровід процесу інтеграції дітей у суспільство. Психологічний та соціально-педагогічний супровід навчання і виховання «особливої дитини» у школі. Чернівці : Технодрук, 2019. С. 104–109.

38. Соболева Н. Сімейне життя в Україні: вимір соціальних та культурних змін. *Соціальні виміри суспільства*, 2019. № 1 (12). С. 64-75.

39. Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї : навч. посіб. Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2015. 136 с.

40. Сидоркіна М.Ю. Творча взаємодія як засіб гармонізації стосунків : методичні рекомендації. Національна академія педагогічних наук України. Кіровоград. Імекс-ЛТД, 2013. 86 с.

41. Терещенко М. В. Емпіричне дослідження дитячо-батьківських стосунків як фактора становлення образу сім'ї дошкільників. *Вісник Інституту розвитку дитини*. 2012. Вип. 23. С. 158-166

42. Тичина К. О. Сучасні погляди на проблему міжособистісних стосунків у сім'ях, що виховують дітей старшого дошкільного віку із ТПМ. *Теорія і практика сучасної психології. Збірник наукових праць Запоріжжя: Класичний приватний університет*. 2018. № 2. С. 199-202.

43. Томіленко Д. В. Функції сім'ї: класифікація та характеристика. Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє: матеріали Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю (м. Черкаси, 23 квітня 2020 р.). Черкаси: ЧПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2020. С. 118-120. URL: <https://www.nuczu.edu.ua/images.pdf>

44. Трубавіна І. М. Теоретико-методичні основи соціальнопедагогічної роботи з сім'єю: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2009. 46 с.

45. Фролова Л. Б., Завацька Н. Є., Бохонкова Ю. О. Аналіз соціально-психологічної моделі ставлення батьків до дитини та її вплив на формування

дитячо-батьківських відносин. *Теоретичні і прикладні проблеми психології* : Збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля. 2019. № 1 (48). С. 261-269.

46. Цуркан Т.Г. Взаємини дитини і батьків як визначальний фактор впливу на формування особистості. *Наука і освіта. Психологія*. 2015. № 3. С. 120-126.

47. Чанцева-Коваленко О. М. Корекційна програма для покращення показників батьківського ставлення до дитини. *Актуальні проблеми психології* : Збірник наукових праць. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. К. : Державне підприємство «Інформаційно-аналітичне агентство», 2014. Т. X, № 26. С. 816-829

48. Чистяк О. В. Модель взаєморозуміння в батьківсько-дитячих стосунках: освітній контекст. *Проблеми Політичної Психології*. 2023. №13(27). С. 127-136. URL: <https://doi.org/10.33120/popp-Vol13-Year2023-125>. (дата звернення 02.04.2025)

49. Шаповалова О. В. Роль сім'ї у дошкільній освіті: теорія і практика: навч. посіб. Суми : Редакційно-видавничий відділ СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. 225 с.

50. Яблонська Т. М. Дитячо-батьківські взаємини як чинник розвитку ідентичності дитини. *Актуальні проблеми психології. Загальна психологія. Історична психологія*. 2016. Том 9. Вип. 9. С. 589-598.

51. Ainsworth M., Bell S., Stayton, D. Infant-mother attachment and social development. *The introduction of the child into a social world*. London: Cambridge University Press. 1974. P. 99–135

52. Benjamin L.S. Structural analysis of social behavior. *Psychological review*. 1974. V. 81.

53. Mazzucchelli T.G., Hodges J., Kane R.T., Sofronoff K., Sanders M.R. et al. Parenting and family adjustment scales (PAFAS): validation of a brief parent-report measure for use with families. *Research in Developmental Disabilities*. 2018. Vol. 72. P. 140–151. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2017.10.011>.

54. Popovych I. S. Social expectations in primary school age. Proceedings of the 2nd International Academic Congress «Fundamental Studies in America, Europe, Asia and Africa», 27 Sept. 2014, USA, New-York. Vol. II, «Columbia Press». New-York, 2014. P. 176-180.

55. Russell A., Rusell G. Mothers` and Fathers` explanations of observal interactions of observed interactions with their children. Journal of Applied Developmental Psychology. 1988.

Додаток А

Опитувальник «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» (FACES-3)
(D. H. Olson, J. Portner, R. Bell)

Твердження	1	2	3	4	5
	майже ніколи	рідко	час від час	часто	майже завжди
1. У нашій сім'ї всі дуже близькі один до одного					
2. Ми часто проводимо спільний час, займаючись сімейними справами					
3. Батьки заохочують дітей до самостійності у прийнятті рішень					
4. У нашій родині важливо підтримувати традиції та звичаї					
5. Ми відкрито обговорюємо проблеми та намагаємося їх вирішувати разом					
6. Кожен член сім'ї має право на власний простір і особисті інтереси					
7. У кризових ситуаціях ми діємо спільно і підтримуємо один одного					
8. Правила та норми поведінки у нашій сім'ї досить гнучкі					
9. Ми часто спілкуємося один з одним і ділимося своїми думками та переживаннями					
10. У нашій сім'ї ролі та обов'язки чітко розподілені між усіма членами					
11. Ми надаємо великого значення дисципліні та дотриманню правил					
12. Наші родинні зв'язки сильні, і ми можемо покластися один на одного					
13. Члени нашої сім'ї відчувають свободу у вираженні своїх почуттів					
14. Батьки приймають активну участь у житті дітей					
15. Ми легко пристосовуємося до змін та нових обставин					
16. У нашій родині кожен має право на свою думку, навіть якщо вона відрізняється від думки інших					
17. Ми разом приймаємо важливі рішення, що стосуються всієї сім'ї					
18. Важливо, щоб усі члени сім'ї дотримувалися встановлених правил					
19. У нас є чітка система сімейних цінностей, якої ми дотримуємося					
20. Ми прагнемо до балансу між сімейним життям і особистими потребами кожного					

Додаток Б

Результати опитування 20 родин за опитувальником «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» (FACES-3)

Показник/бал	Порядковий номер родини																				Середн є
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	
Емоційний зв'язок	20	17	19	18	10	18	20	18	19	10	12	20	20	12	18	18	11	12	19	20	16,6
Сімейні кордони	16	17	20	15	9	16	13	8	20	12	16	15	19	8	20	15	16	15	15	16	15,1
Прийняття рішень	18	12	19	15	8	20	13	20	15	8	18	15	15	9	15	12	15	20	12	19	14,9
Друзі	12	16	16	13	10	15	15	19	13	8	16	20	20	16	18	17	13	18	18	15	15,4
Інтереси та відпочинок	17	16	15	16	18	12	15	18	12	12	14	12	12	12	19	12	13	19	15	20	15,0
Сімейна згуртованість	83	78	89	77	55	81	76	83	79	50	76	82	86	57	90	74	68	84	79	90	76,9

Показник/бал	Порядковий номер родини																				Середн є
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	
Лідерство	24	18	20	18	10	20	22	20	22	13	21	18	22	12	22	22	23	20	23	22	19,6
Контроль	22	19	24	21	12	23	22	17	22	13	22	25	18	13	18	24	24	25	18	25	20,4
Дисципліна	25	18	17	25	15	23	18	24	25	17	23	24	24	16	21	18	20	23	17	24	20,9
Сімейні ролі	25	18	22	18	17	22	24	21	18	14	17	20	18	15	17	20	22	24	25	17	19,7
Сімейна адаптація	96	73	83	82	54	88	86	82	87	57	83	87	82	56	78	84	89	92	83	88	80,5

Додаток В

Результати проєктивної методики «Сходінки»

Показник/бал	Порядковий номер родини																			
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Рівномірний	7					7	7		6								7	7		
Нерівномірний											5	5			5	5				5
Частково рівномірний		2	3	2				3					3						3	
Низький рівень уваги					1					1				1						

Методика «Батьківсько-дитячі відносини»

PARI (Parental Attitude Research Instrument).

1. Дітям можна не погоджуватися з думкою батьків, якщо вони відчують, що їхні судження більш вірні.
2. Хороша мати повинна обережати дитину навіть від незначних життєвих труднощів.
3. Для хорошої матері будинок - це найголовніше.
4. Деякі діти настільки погані, що страх перед дорослими може тільки послужити їх блага.
5. Діти повинні знати, що батьки заради них змушені відмовлятися від багатьох чинників.
6. Потрібно міцно тримати дитину під час купання, тому що в якийсь момент він може вислизнути.
7. Люди, які думають, що можуть прожити у шлюбі не сварячись, не знають життя.
8. З часом діти будуть вдячні за суворе виховання.
9. Діти дратують будь-яку жінку, якщо вона змушена бути з ними цілий день.
10. Набагато краще для дитини, якщо він ніколи не засумнівається в правоті матері.
11. Більшості батьків слід було б виховувати в дітях уміння прислухатися і приймати думку батьків.
12. Дитина має бути вихований так, щоб уникати бійок у будь-яких ситуаціях.
13. Найжахливіше для жінки у веденні домашнього господарства - це почуття, що вона не встигне зробити все.
14. Батькам слід було б пристосовуватися до дітей, замість того щоб чекати, що діти пристосуються до них.
15. Оскільки дитині в житті багато чого засвоїти, непросто, щоб він просто так витрачав час.
16. Якщо ви дозволите своїм дітям скаржитися, то вони будуть скаржитися чим далі, тим більше.
17. Матері краще б справлялися з дітьми, якби батьки були добрими.
18. Маленькій дитині не слід чути розмови про секс.
19. Якщо мати не зуміє створити вдома гарні домашні традиції, то і у дітей, і у чоловіка будуть зайві складності.
20. Матері слід було б взяти за правило знати все, що думає її дитина.
21. Діти були б більш щасливі і краще б себе вели, якби батьки виявляли інтерес до їхніх справах.
22. Більшість дітей повинні бути привчені до туалету до 15 місяців.
23. Немає нічого гіршого для молодої матері, ніж виховувати свою першу дитину без допомоги.
24. У дітей слід було б заохочувати прагнення висловитися, якщо вони вважають, що якісь правила в сім'ї нерозумні.
25. Матері слід робити все, щоб захистити дитину від розчарувань.
26. Жінка, яка захоплюється вечірками, рідко стає хорошою матір'ю.
27. Часто можна запобігти поганій вчинку дитини, усунувши можливу причину такого вчинку.
28. Мати повинна бути готова віддати своє щастя заради щастя дитини.
29. Всі молоді матері бояться бути незграбними при догляді за дитиною.
30. Бувають ситуації, коли жінці потрібно прямо і різко поговорити з чоловіком, щоб зміцнити своє становище.
31. Суворі дисципліна розвиває сильний характер.
32. У матерів часто виникає почуття, що вони більше ні хвилини не можуть виносити свою дитину.
33. Батьки ніколи не повинні виглядати в очах дитини в поганому світлі.
34. Дітей потрібно навчити рахуватися з батьками більше, ніж з усіма іншими дорослими.
35. Дитину слід виховувати так, щоб у разі конфліктів він звертався до батьків і вчителів, а не бився.
36. Жінка, що віддає дитині весь свій час, відчуває почуття, що у неї "підрізали крила".
37. Батькам слід заслужити повагу дітей своїми вчинками.
38. Діти, які докладають зусиль для досягнення успіху, пізніше розуміють, як багато вони пропустили.
39. Батьки, які заохочують дитину до того, щоб він говорив про свої проблеми, не розуміють, що іноді краще залишити його одного.

40. Чоловіки могли б активніше виконувати свою частину роботи по дому, якби були менш егоїстичними.
41. Дуже важливо не дозволяти маленьким хлопчикам і дівчаткам бачити один одного повністю роздягненими.
42. Для дітей і для чоловіка краще, коли мати в змозі сама впоратися з більшістю труднощів.
43. Дитина ніколи не повинна мати секретів від батьків.
44. Якщо сміятися над дитячими жартами і жартувати з дітьми, це багато що полегшує в сім'ї.
45. Чим швидше дитина навчиться ходити, тим легше його буде навчати.
46. Несправедливо, якщо жінка змушена нести одна все тягар виховання дитини.
47. Дитина має право на власну точку зору, і йому повинно бути дозволено її висловлювати.
48. Дитину потрібно захистити від роботи, яка була б занадто стомлюючої і важкою для нього.
49. Жінка повинна вибирати: або вона буде гарною господинею дому, або буде спілкуватися з сусідами і приятелями.
50. Розумні батьки рано дадуть зрозуміти дитині, хто в сім'ї приймає рішення.
51. Мало жінок отримують ту вдячність, яку заслуговують за те, що вони зробили для своїх дітей.
52. Мати все життя буде дорікати собі, якщо з її дитиною станеться нещасний випадок.
53. Навіть якщо чоловік і дружина люблять один одного, все одно вони можуть дратувати один одного і сваритися.
54. Діти, яких виховують у строгих правилах, виростають дуже хорошими людьми.
55. Рідкісна мати може бути лагідною з дитиною весь день.
56. Дітям не слід було б дізнаватися поза домом що-небудь таке, що ставило б під сумнів погляди батьків.
57. Дитина рано починає розуміти, що немає більшої мудрості, ніж мудрість його батьків.
58. Не можна виправдати дитини, яка б'є іншого.
59. Більшість молодих матерів найбільше обтяжуються тим, що прив'язані до будинку.
60. Несправедливо, що дітей дуже часто примушують до компромісів.
61. Батьки повинні виховувати дітей так, щоб вони зрозуміли, що для того щоб досягти чогось, потрібно займатися справою, а не втрачати час дарма.
62. Батьки повинні відразу зробити так, щоб діти не докучали їм своїми проблемами.
63. Якщо мати не справляється з дитиною, то це тому, що батько не допомагає їй по дому.
64. Діти, які цікавляться сексуальними проблемами, ставши дорослими, скоюють сексуальні злочини.
65. Планувати домашнє господарство повинна мати, оскільки вона одна знає, що робиться в будинку.
66. Тривожні батьки намагаються дізнатися все, про що думає їхня дитина.
67. Батьки, які з цікавістю слухають розповіді дітей про їхні вечірках, закоханостях, жартах, полегшують їх дорослішання.
68. Чим раніше батьки послаблюють свої емоційні зв'язки з дитиною, тим легше їй буде вирішувати його власні проблеми.
69. Розумна жінка зробить все можливе, щоб хто-небудь був з нею поруч до і після народження дитини.
70. Беручи якесь рішення, батькам слід всерйоз рахуватися з думкою своїх дітей.
71. Батьки повинні зробити все можливе, щоб їх дитина не потрапила у важку ситуацію.
72. Багато матерів забувають, що місце матері вдома.
73. Дітям потрібно, щоб їм допомогли позбутися їхніх природних поганих схильностей.
74. Діти повинні бути більш уважні до своїх матерів, так як матері дуже багато чого переносять заради них.
75. Більшість матерів бояться, що можуть пошкодити немовляти, доглядаючи за ним.
76. У сім'ї можуть бути конфлікти, які мирно залагодити неможливо.
77. Від більшості дітей потрібно вимагати більшої дисциплінованості, ніж це зазвичай роблять.
78. Виховання дітей - руйнівна робота для нервів.
79. Дитині не слід запитувати, про що думають його батьки.
80. Батьки заслуговують найвищої оцінки і поваги своїх дітей.
81. Дітей не треба заохочувати битися і боротися, так як це часто призводить до неприємностей і травм.
82. Одна з неприємних сторін у вихованні дитини та, що у вас немає достатньо вільного часу, щоб робити те, що вам подобається.

83. У певних межах батьки повинні поводитися з дитиною як з рівним.
84. Дитина, з яким у батьків встановлені неформальні відносини, найчастіше буває щасливий.
85. Якщо дитина чимось засмучений, то краще не надавати цьому серйозного значення, а залишити його одного.
86. Якби матері могли здійснити своє найзаповітніше бажання, то швидше за все вони попросили б своїх чоловіків бути більш чуйними.
87. Секс - одна з найскладніших проблем виховання.
88. Усій сім'ї буде краще, якщо всю відповідальність і турботу про неї візьме на себе мати.
89. Мати має право знати все, що відбувається в житті її дитини, тому що дитина - частина її.
90. Якщо батьки будуть іноді жартувати з дітьми, то діти більш охоче приймуть і їхні поради.
91. Матері потрібно докласти багато зусиль, щоб привчити дитину до туалету якомога раніше.
92. Більшості жінок необхідно більше часу, ніж їм дають зараз, для того щоб залишатися вдома після народження дитини.
93. Якщо у дитини неприємності, краще, щоб він знав, що він не буде покараний, якщо розповість про це своїм батькам.
94. Дітей потрібно захищати від непосильної роботи, щоб не позбавляти їх впевненості в собі.
95. Доброю матері цілком достатньо спілкування всередині сім'ї.
96. Іноді необхідно, щоб батьки зломали волю дитини.
97. Матері жертвують майже всіма своїми задоволеннями заради дітей.
98. Мати найбільше боїться, як би з її вини з дитиною що-небудь не сталося.
99. Сварки природні, якщо в шлюб вступили дві людини, кожен з яких має власну думку.
100. При суворому вихованні діти більш щасливі.
101. Якщо дитина егоїстичний і вимогливий, це, природно, виводить матір з себе.
102. Немає нічого гіршого, ніж критикувати мати при дитині.
103. У дітях найважливіше виховати вміння прислухатися і приймати думку батьків.
104. Більшість батьків воліють спокійних дітей.
105. Для молодшої матері обов'язку по вихованню дитини в тягар, так як вони не дозволяють їй реалізувати себе в інших сферах життя.
106. Немає жодних підстав, щоб батьки жили так, як вони хочуть, а дітям забороняли це робити.
107. Чим раніше дитина зрозуміє, що даремно витрачений час є втрачений час, тим краще для нього.
108. Якщо ви проявляєте інтерес до дитячих проблем, то діти зазвичай складають купу історій, щоб цей інтерес підтримати.
109. Мало хто з чоловіків розуміє, що їхнім дружинам, які виховують дітей, також хочеться розважитися.
110. З дитиною щось негаразд, якщо він ставить багато питань про секс.
111. Заміжня жінка знає, що вона повинна взяти на себе ініціативу у веденні сімейних справ.
112. Мати повинна бути впевнена, що вона знає все потаємні думки своєї дитини.
113. Якщо ви робите щось разом з дітьми, то вони відчують себе ближче до вас і їм буде легше спілкуватися з вами.
114. Дитину слід якомога раніше відлучати від грудей і від пляшечки.
115. Турбота про маленьку дитину доставляє стільки клопоту, що не можна очікувати, щоб жінка впоралася з цим одна.

Ознака	АаББ		АаББ		АаББ		АаББ		АаББ	Значення ознаки
1		24		47		70		93		
2		25		48		71		94		
3		26		49		72		95		
4		27		50		73		96		
5		28		51		74		97		
6		29		52		75		98		
7		30		53		76		99		
8		31		54		77		100		
9		32		55		78		101		
10		33		56		79		102		
11		34		57		80		103		
12		35		58		81		104		
13		36		59		82		105		
14		37		60		83		106		
15		38		61		84		107		
16		39		62		85		108		
17		40		63		86		109		
18		41		64		87		110		
19		42		65		88		111		
20		43		66		89		112		
21		44		67		90		113		
22		45		68		91		114		
23		46		69		92		115		

А – якщо з цим положенням Ви згодні повністю.

а – якщо з цим положенням скоріше згодні, ніж незгодні.

б – якщо з цим положенням скоріше не згодні, ніж згодні.

Б – якщо з цим положенням повністю не згодні.

Додаток Ж

Тренінг ефективної комунікації: техніки активного слухання та невербальні сигнали

Мета тренінгу: навчити батьків та дітей ефективно спілкуватися, розуміти емоції один одного та уникати конфліктів через свідому комунікацію.

1. Техніка активного слухання «Я-повідомлення». Сутність полягає в тому, щоб замість звичного звинувачення (*«Ти мене не слухаєш!»*) використовувати формулювання, які описують власні почуття без осуду *«Я відчуваю [емоція], коли [ситуація], тому я хотів(ла) би [прохання].»*

Приклади:

✗ *«Ти завжди забуваєш вимикати світло!»*

✓ *«Я відчуваю розчарування, коли бачу увімкнене світло, тому прошу тебе пам'ятати про це.»*

Вправа. Учасники розбиваються на пари (батько-дитина). Один формулює звичайне звинувачення, інший перефразовує його у «Я-повідомлення».

2. Техніка віддзеркалення емоцій. Сутність полягає в тому, щоб показувати, що ви розумієте почуття співрозмовника, повторюючи їх слова або інтерпретуючи їхні емоції.

Приклади:

Дитина: *«Я більше не хочу дружити з Сашком!»*

Батько: *«Ти злишся на нього? Розкажи, що сталося.»* (замість *«Не будь дитиною, помирись!»*).

Вправа. Один учасник описує ситуацію, що викликала сильні емоції. Інший намагається вловити емоцію і віддзеркалити її: *«Я чую, що ти засмучений/розлючений/переляканий через... Чи правильно я зрозумів(ла)?»*

3. Відпрацювання невербальних сигналів. Невербальна комунікація (тон голосу, міміка, жести) впливає на сприйняття на 80%. Навіть правильні слова можуть бути сприйняті вороже, якщо супроводжуються «закритою» позою або різким тоном.

3.1. Тон голосу

Правила:

- спокійний темп – уникнення крику або монотонності.
- інтонація – підкреслення важливих слів (наприклад, *«Мені важливо, щоб ми посідали разом»*).

Вправа «Тон-перевірка». Учасники говорять одну фразу (наприклад, *«Давай поговоримо»*) з різними інтонаціями: дружньо, злісно, байдуже, інші вгадують емоцію.

3.2. Міміка та жести

Що варто контролювати.

Сигнал	Позитивний приклад	Негативний приклад
Погляд	Тримати візуальний контакт	Відводити очі або дивитися «зверху вниз»
Поза	Нахилитися до співрозмовника, руки розслаблені	Схрещені руки/ноги, відхилення назад.
Обличчя	Посмішка, кивки	Нахмурені брови, стиснуті губи.

Вправа «Дзеркало». Учасники сидять один навпроти одного. Один розповідає про подію дня, інший копіює його міміку/жести (це допомагає усвідомити власні невербальні звички).

Рефлексія:

- Що було найскладнішим?
- Які техніки сподобались?

Домашнє завдання:

1. Використовувати «Я-повідомлення» щодня.
2. Записувати, як змінилася реакція дитини/батька.

В результаті тренінгу учасники навчаться:

- ✓ Виразити емоції без звинувачень.
- ✓ Чути не лише слова, а й почуття.
- ✓ Контролювати мову тіла для гармонійного спілкування.

Тренінг можна проводити у 2-3 заняття по 1,5 години з практичними вправами після кожної теми.

Додаток К

Арт-терапія для сімей: спільні малюнки та скульптури з глини**1. Спільний малюнок «Наша сім'я у вигляді...».**

Завдання – кожен член сім'ї малює частину картини, яка символізує їхні емоції чи ставлення до родини.

Процес.

1. Підготовка – роздати аркуші паперу, фломастери, акварель, запропонувати тему:

«Наша сім'я як дерево» (корені = традиції, гілки = плани).

«Сім'я у вигляді тварини» (якби родина була єдиною істотою, як би вона виглядала?).

2. Виконання – кожен малює свій елемент (наприклад, один – листя, інший – стовбур). Можна коментувати процес: *«Чому ти обрав цей колір?»*

3. Обговорення.

Що символізує кожна частина?

Чи сподобався результат усім?

Приклад. Якщо дитина намалювала себе далеко від інших, це привід обговорити її почуття.

2. Скульптура з глини «Емоція, яку важко сказати»

Завдання – створити фігурку, яка відображає почуття, про які важко говорити (наприклад, гнів, страх, радість).

Процес.

1. Розминка – усі розминають глину, зосереджуючись на тактильних відчуттях.

2. Ліпка. Тема: «Виліпи свою емоцію» або «Як виглядає наша родина сьогодні?»

Діти часто створюють абстрактні форми – це нормально!

3. Презентація – кожен показує свою роботу та пояснює: *«Ця гостра частина – це мій сум через сварку вчора»*.

4. Спільна композиція – об'єднати всі фігурки в одну сцену (наприклад, «Острів нашої родини»).

Правила арт-терапії для сімей

✓ Немає «поганого» мистецтва – важливий процес, а не результат.

✓ Не критикувати (*«Це дивно виглядає»*) → замість такого питати (*«Розкажи про це»*).

✓ Дозволити хаосу – якщо дитина хоче розмазати фарбу, це теж спосіб вираження почуттів.

Сесії можна проводити 1-2 рази на тиждень по 40-60 хв. Обов'язково – фотофіксація робіт для аналізу динаміки!